

Tartu Ülikool
Eesti ja üldkeeleteaduse instituut
Rakenduslingvistika osakond

Ekaterina Kornilitsina

**METAFOORIDE VARIEERUMISE JA TÕLKIJAJA KOGEMUSE MÕJU
TÕLKEPROTSESSILE KEHAOSA-METAFOORIDE EESTI-VENE TÕLKE
NÄITEL**

Magistritöö

Juhendaja Ann Veismann

Tartu 2018

Sisukord

Sissejuhatus	4
1. Metafoor kui kognitiivse keeleteaduse uurimisobjekt.....	8
1.1. Mõistemetafoori teooria	8
1.2. Metafoori universaalsus ja kultuurispetsiifilisus.....	10
2. Tõlkimise kui protsessi uurimine ehk kognitiivne tõlketeadus	15
2.1. Tõlkeprotsessi mudelid	15
2.2. Tõlkeprotsessi uurimise meetodid.....	17
2.3. Tõlkeprotsessi uurimisega seotud probleeme	20
3. Metafooride tõlkimine kognitiivse tõlketeaduse seisukohalt	22
4. Katse kirjeldus ja tulemused.....	29
4.1. Uurimismaterjal.....	29
4.2. Uurimismeetod.....	33
4.3. Valimi kirjeldus.....	37
4.4. Katse tulemused	38
4.4.1. Mõistemetafoori varieerumise mõju kognitiivsele pingutusele	38
4.4.2. Tõlkija kogemuse mõju kognitiivsele pingutusele	48
4.4.3. Statistiline andmeanalüüs	52
4.5. Arutelu.....	54
4.5.1. Tõlkimise aeg ja pausid	54
4.5.2. Tõlkeprotsessi subjektiivne raskus ja tõlkestrateegiad.....	55
4.5.3. Tõlkija kogemus	59
4.5.4. Metafooride tõlkeprotsessi uurimise probleeme	61
Kokkuvõte	63

Kirjandus	66
Conceptual metaphor and translator`s background impact on the Estonian-Russian translation of the bodypart-metaphors related expressions	71
Lisa 1. Katse tekstid	74
Lisa 2. Küsimustik.....	76
Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks	80

Sissejuhatus

Keele- ja tõlketeaduses on välja kujunenud traditsioon käsitleda tõlget valmis tekstina, jättes sageli kõrvale selle loomise protsessi ja tõlkija isiksuse. On ilmunud suur hulk uurimusi, kus originaalteksti ja selle tõlke või ühe ja sama teose kahe tõlke võrdlemise abil püütakse välja selgitada sarnasusi ja erinevusi eri keelte morfoloogias, süntaksis, semantikas jms. Samas kipuvad uurijad unustama, et tõlge on piltlikult öeldes vaid jäämäe tipp – tõlkeprotsessi tulemus, mis on tugevalt mõjutatud nii lähte- ja sihtkeele eripärast kui ka tõlkija tööstiilist.

Gideon Toury (1995: 182) on võrrelnud tõlkija aju „musta kastiga“, milles toimuvad tundmatud protsessid. Võimalust piiluda sellesse „musta kasti“ pakub kognitiivne tõlketeadus¹ – uus uurimisvaldkond, mis on tekkinud kognitiivse keeleteaduse ja traditsiooniliste tõlkeuuringute kokkupuutepunktis. Kognitiivse tõlketeaduse fookuses on tõlkimine kui protsess, mis sarnaneb ühest küljest teiste kognitiivsete protsessidega, nagu näiteks teksti lugemine või produtseerimine, teisest küljest aga omab hulka iseloomulikke jooni. Kuigi tõlkija ajus toimuvaid protsesse ei saa otseselt jälgida, on viimaste aastakümnedite jooksul välja töötatud terve rida meetodeid, mis võimaldavad saada ettekujutuse tõlkeprotsessi käigust ning välja selgitada, kuidas tõlkija otsuseid langetab.

Üks tõlkeprotsessi iseloomustavaid näitajaid, mida kasutatakse sageli kognitiivsetes tõlkeuuringutes, on kognitiivne pingutus. See on Sjørupi (2013: 10) definitsiooni järgi vaimne pingutus, mida nõuab mõni tegevus, nagu näiteks teksti lugemine, mõistmine, loomine või tõlkestrateegia valik. Tõlkimisel tekkiva kognitiivse pingutuse mõõtmine annab väärtuslikku infot selle kohta, kui raske on tõlkija jaoks ühe või teise tekstielemendi töötlemine. Kognitiivse pingutuse mõõtmiseks kasutatakse erinevaid kvantitatiivseid ja kvalitatiivseid meetodeid. Usaldusväärsema tulemuse saavutamiseks kasutatakse tihti nende meetodite kombinatsiooni ehk triangulatsiooni.

Nii tõlkeuurijate kui ka praktikute arvates on üks raskemaid tõlkeobjekte metafoor. Tänapäeva keeleteaduses on üldlevinud metafoori kognitiivne käsitus, millele panid

¹ Termin *kognitiivne tõlketeadus* (ingl *Cognitive Translontology*) on välja pakkunud Ricardo Muñoz (2010).

aluse George Lakoff ja Mark Johnson oma teoses „Metaphors we live by“ (1980)². Metafoori kognitiivse teooria kohaselt põhineb inimese mõtlemine ümbritseva maailma metafoorsel mõtestamisel, mille vahend on kognitiivne- ehk mõistemetafoor. Mõistemetafoor on Lakoffi ja Johnsoni järgi ühesuunaline seos kahe kognitiivse valdkonna vahel, millest üks on abstraktsem ja keerulisem ning teine on konkreetsem ja rohkem seotud inimese vahetu füüsilise kogemusega. Selline seos aitab inimesel mõtestada keerulisi nähtusi ja mõisteid lihtsamate abil, näiteks ajale kantakse üle ruumi omadused (nt *kaks aastat tagasi*). Maailma metafoorne mõtestamine kajastub ka keeles, metafoorsete väljendite kujul.

Kuigi inimeste vahetu füüsiline kogemus on kõikides maailma nurkades enam-vähem sarnane, on mõistemetafooridele siiski omane märkimisväärne keelte- ja kultuuridevaheline varieerumine. Ühe kognitiivse valdkonna mõtestamisega seotud mõistemetafoorid moodustavad keeles süsteemi, mis ei pruugi teises keeles väljakujunenud süsteemiga kokku langeda. Näiteks kasutatakse sageli ühe ja sama sihtvaldkonna mõistestamiseks erinevaid allikvaldkondi või esineb väiksemaid erinevusi mõistemetafooride toimimisel. Seda on veenvalt näidanud Ungari uurija Zoltan Kövecses oma teostes „Metaphor and Emotion. Language, Culture, and Body in Human Feeling“ (2000) ja „Language, Mind, and Culture“ (2006).

Just metafooride keelte- ja kultuuridevahelise varieerumise tõttu nõuab nende tõlkimine suurt kognitiivset pingutust. Nili Mandelbliti (1995) kognitiivse tõlkimise hüpoteesi järgi on metafooride ja mittemetafoorsete väljendite tõlkimine sisuliselt erinevad protsessid. Metafooride tõlkimine toimub mõistemetafooride tasandil ning äratav mõistestamissüsteemi (ingl *metaphorical mapping system*), kusjuures ei mängi rolli see, kas metafoor on „surnud“ (konventsionaalne) või poeetiline (innovatiivne). Seega tekivad raskused metafooride tõlkimisel siis, kui lähte- ja sihtkeele metafoorsete mõistestamissüsteemide vahel puudub korrelatsioon ehk nad ei lange kokku.

Hoolimata sellest, et viimasel ajal on ilmunud rida uurimistöid, milles metafooride tõlkimist vaadeldakse kognitiivse keeleteaduse seisukohalt, on see alles arenev valdkond. Läbiviidud uurimused (nt Mandelblit 1995, Sjørup 2013) hõlmavad enamasti tõlkimist

² Lakoffi ja Johnsoni raamatu „Metaphors we live by“ Ene Vainiku eestindus „Metafoorid, mille järgi me elame“ ilmus 2011. aastal.

indoeuroopa keelte (tavaliselt inglise ja mõne teise keele) vahel, kus mõistemetafooride süsteemid langevad sageli kokku.

Käesoleva magistritöö **eesmärk** on välja selgitada, mis teguritest sõltub kognitiivne pingutus metafooride tõlkimisel eesti-vene suunal. Eesmärgi saavutamiseks otsitakse vastuseid järgmistele küsimustele:

1. Kas ja kuidas kognitiivne pingutus metafoorsete väljendite tõlkimisel eesti-vene suunal sõltub mõistemetafoori struktuurist (ehk vastava kognitiivse valdkonna mõistestamisest) lähte- ja sihtkeeles?
2. Kas ja kuidas kognitiivne pingutus metafoorsete väljendite tõlkimisel eesti-vene suunal sõltub tõlkija kogemusest?

Magistritöö koosneb sissejuhatausest, põhiosast, mis jaguneb neljaks peatükiks, ja kokkuvõttest. Esimene peatükk käsitleb metafoori mõistet tänapäeva kognitiivse metafooriteooria seisukohalt ning metafooride keelte- ja kultuuridevahelise varieerumise probleemi. Teine peatükk annab ülevaate kognitiivsest tõlketeadusest ning sellega seotud mudelitest, uurimismeetoditest ja probleemidest. Kolmas peatükk keskendub metafooride tõlkeprotsessi uurimisele kognitiivse tõlketeaduse seisukohalt ning annab ülevaate mitmest metafooride tõlkeprotsessi käsitlevast Eestis ja välismaal valminud uurimistööst. Neljandas peatükis kirjeldatakse magistritöö autori läbiviidud katset, mille käigus uuriti mõistemetafooril VÕIMUORGAN ON KEHA põhinevate väljendite eesti-vene tõlke kognitiivseid aspekte, ning arutletakse katse tulemuste üle.

Metafoor on niivõrd mitmekesine fenomen, et uurimustulemuste analüüsi hõlbustamiseks ja usaldusväärsuse suurendamiseks otsustati uurimismaterjali koostamisel keskenduda mõnele konkreetsele kognitiivsele valdkonnale. Selleks valdkonnaks valisin poliitika, kuna see on üks inimelu sfääre, mille mõtestamiseks selle keerulisuse ja abstraktsuse tõttu kasutatakse väga palju mõistemetafoore. Nagu täheldab Andreas Musolff oma teoses „Metaphor and Political Discourse“ (2004: 2), „kui meie sotsiaalne kogemus ja mõistestused on korraldatud metafooride abil, siis poliitikat kui

sotsiaalse valdkonna osa mõistetakse ja konstrueeritakse samuti metafooride kaudu“.³ Lisaks sellele on poliitika valdkonna metafoorne mõtestamine tihedalt seotud kultuuriliste traditsioonidega, seega on poliitiliste metafooride puhul oodata ka märkimisväärset kultuuridevahelist varieerumist.

Kuigi kognitiivsed tõlkeuuringud on oma olemuselt deskriptiivsed, on neil ka suur praktiline tähendus. Tõlke kui protsessi uurimine aitab eelkõige sügavamalt mõista, mis teguritest sõltub tõlkimise tulemus, milles seisneb tõlkija pädevus ja kuidas seda arendada. Teiseks võimaldab eri keeleelementide tõlkeprotsessi uurimine luua ettekujutust keele struktuurist, kusjuures toetudes subjektiivse keeletunde asemel statistilistele andmetele. See on eriti oluline metafooride puhul, kuna metafooriteooria on siiaamaani kuulunud suures osas n-ö „tugitoolilingvistika“ hulka. Kuna eesti ja vene keele mõistemetafooride süsteemi sarnasusi ja erinevusi on seni vähe uuritud ning samas on see üks populaarsemaid keelepaare Eesti tõlkebüroodes, võib loota, et käesolev töö annab oma panuse nii teoreetilistesse tõlke- ja metafooriuuringutesse kui ka praktilise eesti-vene tõlke õpetamise metoodikasse.

³ „If our social experiences and conceptualizations are organized in terms of metaphors, then politics, as part of the social domain, must also be perceived and constructed metaphorically“ (Musolff 2004: 2).

1. Metafoor kui kognitiivse keeleteaduse uurimisobjekt

Käesolev peatükk keskendub mõistemetafoori teooria sisule ja mõistemetafoori põhilistele omadustele, mis on olulised selle varieerumise seisukohalt. Peatüki teises osas käsitletakse metafoori keelte- ja kultuuridevahelise varieerumise probleeme ning tuuakse välja metafooride keelespetsiifilisuse võimalikud põhjused.

1.1. Mõistemetafoori teooria

Sõna *metafoor* on pärit kreeka keele verbist μεταφέρω, mis tähendab *kandma, teisaldama, üle vedama, üle viima* (Dict.com). Keeleteaduslikus kontekstis on aga seda mõistet esimesena kasutanud vanakreeka filosoof Aristoteles, kes defineeris metafoori kui keelelist nähtust, mille puhul ühele asjale kantakse üle teise asja nimi, kusjuures ülekanne põhineb soo-liigi suhtel ja asjade sarnasusel (Aristotle 1909: 71). Traditsioonilises käsitluses on metafoor mõnd objekti kirjeldav poeetiline väljend, kus sõnu on kasutatud ebatavalises tähenduses, et näidata selle objekti sarnasust teise objektiga.

Klassikalises metafooriteoorias peeti metafoori pigem ilukirjanduslikuks nähtuseks, mida tavalises kõnepruugis ei esine (Lakoff 1992: 202). Sisuline pööre, mille tulemuseks oli mõistemetafoori teooria kujunemine, toimus 20. sajandi teisel poolel. Oma 1980. aastal ilmunud teoses „Metaphors we live by“ pakkusid Ameerika uurijad George Lakoff ja Mark Johnson esmakordselt välja idee, et metafoor ei ole puhtalt keeleline, vaid kognitiivne nähtus, millel põhineb kogu inimese mõtlemissüsteem. Metafoor on Lakoffi ja Johnsoni teoorias kognitiivne vahend, mis aitab inimesel mõistestada⁴ abstraktseid nähtusi (Lakoff, Johnson 2011: 37). Keeleliselt väljendatud metafoorid on mõistemetafoori teooria järgi võimalikud seetõttu, et metafoorne on eelkõige inimese mõtlemisprotsess (Lakoff, Johnson 2011: 38).

Lakoffi ja Johnsoni teooria tähtsaim mõiste on mõistemetafoor – projitseeriv suhe (ehk metafoorne ülekanne) kahe kognitiivse valdkonna (nn allik- ja sihtvaldkonna) vahel.

⁴ Mõistestamine (mõistestus) on Eesti kognitiivses keeleteaduses välja kujunenud ingliskeelse termini *conceptualisation* tõlge.

Metafoorne ülekanne toimub kindlas suunas: allikvaldkonnast sihtvaldkonda, konkreetsemalt abstraktsemale. (Lakoff 1992: 206–207). Lakoffi klassikaline mõistemetafoori näide on ARMASTUS ON TEEKOND: armastust (abstraktset mõistet) mõtestatakse teekonnaga (konkreetses tegevusega) seotud inimkogemuse abil. Selle mõistemetafoori alusel on keeles tekkinud erinevaid metafoorseid väljendeid, näiteks *suhted on jõudnud tupikusse*. (Lakoff 1992: 206).

Mõistemetafoori allikvaldkond on enamasti lihtsam ja konkreetsem, seda on võimalik kogeda vahetult (liikumine, asukoht, suurus, kaal, ruumiline orientatsioon jms). Sihtvaldkond on seevastu keerulisem ja abstraktsem ning on seotud subjektiivsema kogemusega (aeg, mõtlemine, suhtlemine, emotsioonid, ühiskond, poliitika, majandus jms). Projitseerimine ühest valdkonnast teise toimub Lakoffi (1992: 212) sõnul võimalikult üldisel kognitiivsel tasandil (SUHTED ON SÕIDUK, mitte SUHTED ON AUTO). Terminit *metafoor* kasutatakse tänapäeva mõistemetafoori teoorias just metafoorse ülekande tähistamiseks. Viimane realiseerub omakorda üksikutes keelelistes struktuurides (sõna, fraas või lause), mida Lakoff nimetab *metafoorseteks väljenditeks*. (Lakoff 1992: 203, 209).

Lakoff (1992: 210) täheldab, et kõik vastavused kahe kognitiivse valdkonna vahel ei realiseeru keeles korraga, vaid igas keeles on olemas konventsionaalsed ehk harjumuspärased ja mittekonventsionaalsed ehk innovatiivsed metafoorid. Samas on mittekonventsionaalsete metafooride mõistmine võimalik just seetõttu, et inimese teadvuses eksisteerib projitseeriv suhe vastava allik- ja sihtvaldkonna vahel (Lakoff 1992: 211).

Erinevatele mõistemetafooridele on omane ka erinev produktiivsus, s.t võime tekitada keeles ühe ja sama kognitiivse skeemi järgi uusi metafoorseid väljendeid. Näiteks täheldab Taylor (2002: 498), et mõistemetafoor AEG ON RING on inglise keeles tunduvalt vähem produktiivne kui mõistemetafoor AEG ON LIKUMINE. Ta arvab, et keeles esineb ka ebaproductiivseid mõistemetafoore ehk selliseid metafoorseid ülekandeid, mis kajastuvad ühes või mitmes idiomaatilises väljendis, kuid nende põhjal ei saa moodustada uusi fraase, ning toob välja näiteks ingliskeelse idioomi *spill the beans* (*ibid*). Gibbs (1993: 271–272) aga väidab, et isegi nn „surnud“ metafoorsete väljendite taga on elavad mõistemetafoorid, tänu millele ongi inimene suuteline nendest väljenditest aru saama.

Juba mainitud väljend *spill the beans* põhineb Gibbssi sõnul kahel mõistemetafooril – MEEL ON ANUM ning IDEED ON FÜÜSILISED OBJEKTID (*ibid*). Siiski võib mõistemetafooride produktiivsus keeliti varieeruda ning on võimalik, et selles seisneb üks nende kultuurispetsiifilisuse põhjuseid.

Mõistemetafoori teooria on tänapäeva keeleteaduses tähtsal kohal, sest see on näidanud metafoori rolli inimese keeles ja mõtlemises ning metafooride süsteemsust. Samas on mõistemetafoori teooriale esitatud ka palju vastuväiteid. Näiteks Taylor (2002: 491) arwab, et metafoor mõjutab kahtlemata sihtvaldkonna mõistestamist, kuid ei ole selle mõistestamise vahetuks aluseks, nagu väidab Lakoff, kuna metafoorse ülekande toimimiseks peab sihtvaldkond olema mingil määral eelnevalt mõistestatud. Taylori (2002: 495) arvates ei anna mõistemetafoori teooria ka vastust küsimusele, miks metafoorne ülekanne kahe valdkonna vahel ei ole kunagi täielik: allikvaldkonnas on elemente, mis ei projitseeru sihtvaldkonda, ning sihtvaldkonnas leidub omakorda elemente, mis on seotud hoopis teiste kognitiivsete valdkondadega. Kuid hoolimata sellest, et mõistemetafoorteooria ei ole veel täiuslik, on see võimas instrument metafoorsete väljendite tõlkimisel esinevate raskuste uurimiseks.

1.2. Metafoori universaalsus ja kultuurispetsiifilisus

Kultuuri ja metafooride vahelisele seosele on tähelepanu juhtinud juba Lakoff ja Johnson oma teoses „Metaphors we live by“ (1980). Nende arvates on kultuurile omane väärtuste süsteem läbinisti metafoorne. Lääne kultuuri on näiteks sügavalt juurdunud dihhotoomia ÜLAL-ALL ja sellel põhinevad mõistemetafoorid (HEA ON ÜLAL, HALB ON ALL). Lakoff ja Johnson (2011: 55) jõudsid järeldusele, et kultuuris levinud väärtused on kooskõlas mõistemetafooridega ning moodustavad viimastega ühise süsteemi.

Kuna mõistemetafoori teooria järgi toetub abstraktsete kognitiivsete valdkondade mõistestamine inimese vahetule füüsilisele kogemusele, võiks oletada, et põhilised mõistemetafoorid peaksid kõigis kultuurides olema identsed, kuid see ei vasta tõeale. Mõistemetafooridele on omane märkimisväärne kultuuridevaheline varieerumine, mis avaldub paratamatult ka konkreetsete metafoorsete väljendite tasandil.

Metafooride universaalsuse ja varieerumise teooria arengusse on palju panustanud ungari uurija Zoltán Kövecses. Kövecsesi (2006: 157) arvates võib mõistemetafooride

seas eristada abstraktsemaid ja konkreetsemaid, mis moodustavad hierarhia. Mida abstraktsem mõistemetafoor, seda universaalsem see on. Mõistemetafoor ÕNN ON ÜLAL esineb Kövecsesi (2007: 16–18) sõnul kõigis maailma keeltes, sest see on seotud inimese loomuliku emotsionaalse käitumisega (rõõmus inimene on aktiivne, järelikut asub püstiasendis, hüppab jms). Samas madalama taseme mõistemetafoor ÕNN ON OLLA ÕHUS (mis kajastub eesti keeles näiteks metafoorses väljendis *nagu seitsmendas taevas*) ei ole enam universaalne. Hiina keeles sellist metafoori ei leidu, kuna see satuks vastuollu hiina kultuuri väärtustega (Chen 2010: 173), aga esineb seevastu kultuurispetsiifiline mõistemetafoor ÕNN ON LILLED SÜDAMES (Yu 1995: 74).

Universaalsete ja kultuurispetsiifiliste mõistemetafooride hierarhia põhjal eristab Kövecses (2006: 157–159) kaht tüüpi metafooride kultuuridevahelist varieerumist. Esimene neist on kongruentsed metafoorid (ingl *congruent metaphors*), mille puhul ühele abstraktsemale mõistemetafoorile vastavad eri keeltes erinevad konkreetsemad metafoorid, mille siht- ja allikvaldkond langevad kokku. Näiteks mõistemetafoor VIHANE INIMENE ON ANUM RÕHU ALL on peaaegu universaalne, kuid mõistestamise detailid võivad varieeruda: milline anum see on, kas see on kuum või ei ole, mis on anuma sees (vedelik, aur, esemed jms.) Konkreetsete metafoorid järgivad seega üht ja sama kognitiivset mudelit, kuid ei lange omavahel kokku.

Teine varieerumise liik on alternatiivsed metafoorid (ingl *alternative metaphors*), mille puhul kasutatakse ühe ja sama sihtvaldkonna mõistestamiseks eri kultuurides erinevaid allikvaldkondi. Selliseks sihtvaldkonnaks võib olla Kövecsesi (2007: 20–21) sõnul näiteks elu. Kui paljudes läänemaailma keeltes võrreldakse elu tavaliselt sõja, mängu või reisiga, siis Laoses ja Tais kõneldavas hmongi keeles on levinud mõistemetafoor ELU ON (MUUSIKARIISTA) KEEL (Riddle 2001: 387–388).

Kövecsesi arvates peituvad metafooride keelte- ja kultuuridevahelise varieerumise põhjused nende tekkemehhanismis. Oma teoses „Metaphor and emotion“ (2000) pakub ta välja emotsioonimetafooride näitel järgmise metafoori tekkimise mudeli. Mõistemetafoori aluseks on Kövecsesi (2000: 164–165) sõnul keha funktsioonide metonüümiline mõistestamine, mille käigus mõne emotsiooni läbielamisel tekkivaid füsioloogilisi nähtusi seostatakse selle emotsiooniga, näiteks kehatemperatuuri ja vererõhu tõusu seostatakse vihaga. Mõistemetonüümia alusel tekib omakorda emotsiooni

kajastav mõistemetafoor, näiteks VIHANE INIMENE ON ANUM RÕHU ALL, mis väljendub keeles erinevate metafoorsete väljendite kujul. Ühte ja sama sihtvaldkonda iseloomustavad mõistemetafoorid moodustavad selle valdkonna prototüüpse kultuurimudeli (mida nimetatakse ka naiivteooriaks)⁵.

Füsioloogilised protsessid on suurel määral universaalsed ega sõltu inimese keelest või kultuurist, aga siiski varieeruvad metafoorid kõigil tasandil, alates prototüübsest kultuurimudelist kuni üksikute metafoorsete fraasideni välja. Kövecses (2007: 27) jaotab metafooride varieerumise põhjusi kahte rühma: erinev kogemus ja erinevad kognitiivsed eelistused (ingl *cognitive preferences*). Erineva kogemuse all mõistab Kövecses (*ibid*) füüsilise keskkonna, sotsiaalse konteksti ja suhtlussituatsiooni mõju inimesele.

Kognitiivsed eelistused on Kövecsesi (2007: 32) järgi erinevused, mis esinevad eri kultuuridest inimeste kognitiivsetes protsessides. Hoolimata sellest, et inimese keha ja füüsilised kogemused ei sõltu kultuurist, võidakse neid kogemusi eri kultuurides kasutada väga erinevalt, rõhutada või vastupidi, pisendada mingit keha funktsiooni (Kövecses 2007: 32). Näiteks mitme uuringu põhjal läbi viidud metaanalüüsi alusel väidab Kövecses (2000: 166), et kuigi viha mõistestatakse Jaapani, Hiina, Ungari ja USA kultuuris väga sarnasel kombel, võivad vastavates keeltes leiduvad vihaga seotud metafoorsed väljendid olla väga erinevad. Jaapani ja hiina keeles esineb üsna palju viha kontrollimisega seotud metafoore, mida inglise ja ungari keeles on tunduvalt vähem. Liu ja Li (2016: 3) on omakorda leidnud, et hiina keeles kasutatakse viha metafoorides palju rohkem erinevaid inimese keha elundeid ja avausi kui inglise keeles. Viha mõistemetafoore eesti keeles uurinud Vainik ja Velt (2006: 120) on oma artiklis näidanud, et eesti keeles on võrreldes inglise keelega vähe kuumusega seotud vihametafoore, aga seevastu leiduvad näiteks omapärased mõistemetafoorid VIHA ON ALKOHOL ja VIHANE INIMENE ON TÖÖLOOM (Vainik, Velt 2006: 120).

Kognitiivsete eelistuste näiteid võib leida ka emotsioonidega mitteseotud metafooride võrdlemisel. Näiteks nii eesti kui ka vene keeles esineb mõistemetafoor RÄÄKIMINE ON LIIKUMINE. Et iseloomustada inimese head võõrkeeleoskust, kasutatakse eesti keeles fraasi (*ta*) *räägib sujuvalt*, samal ajal kui vene keeles on levinud hoopis metafoorne

⁵ Kontseptuaalse naiivteooria kohta vt nt Asta Õimu artiklit „Hing keeles ja meeles“ (2002), milles käsitletakse mõistega *hing* seotud metafoore.

väljend *он(а) говорит быстро* 'ta räägib jooksvalt'. Teisisõnu, nii eesti kui ka vene keeles kasutatakse rääkimise mõistestamiseks üht ja sama kontseptuaalset allikvaldkonda (liikumist), kuid eesti keeles on tähelepanu keskmes pigem liikumise viis, samal ajal kui vene keeles liikumise kiirus. (Kornilitsina 2016: 32)

Siiski ei anna Kövecsesi mudel lõplikku vastust küsimusele, miks varieeruvad isegi need mõistemetafoorid, mis peaksid olema universaalsed. Ühe võimaliku seletuse on välja pakkunud Geeraerts ja Grondelaers (1995: 227, 251), kes erinevalt Kövecsesi „füsioloogilisest“ mudelist otsivad metafooride varieerumise põhjusi eelkõige ajaloost. Näiteks on emotsioonide mõistestamisele Euroopa kultuuris nende arvates suurt mõju avaldanud keskajal välja kujunenud nelja kehavedeliku (ld *humor*) kontseptsioon. Seda kinnitavad uurimused jaapani ja hiina emotsioonimetafooridest. Jaapani kultuuris mängib emotsioonide mõistestamisel suurt rolli hoopis mõiste *hara* (köht, aga ka tõde, kavatsused, inimese hing), tänu millele esineb jaapani keeles terve rida spetsiifilisi metafoore (Matsuki 1995: 142–145). Hiina keele metafoore mõjutab omakorda ettekujutus kehast kui homeostaatilisest süsteemist, milles ringleb *qi* (energia) (Yu 1995: 81). Seega on emotsioonide mõistestamine Geeraerts ja Grondelaersi (1995: 251) järgi tugevalt mõjutatud kultuuris juba väljakujunenud kontseptsioonidest.

Kultuurilised kontseptsioonid ei põhjusta mitte ainult emotsioonimetafooride varieerumist, vaid ka teiste kognitiivsete valdkondade, sealhulgas poliitikaga seotud mõistemetafooride mitmekesisust. Oma uurimuses, mis käsitleb avaliku korra metafoore Lääne ja Ida kultuuris, on Ringmar (2008) näidanud, et kui Euroopa kultuuriruumile on väga omane metafoor RIIK ON KEHA, siis Aasia kultuuriruumis on rohkem levinud metafoor RIIK ON DIRIGENT ning metafoor RIIK ON PEREKOND on suhteliselt universaalne ja esineb nii Euroopa kui ka näiteks Jaapani kultuuris. Seda erinevust seletab Ringmar (2008: 58) sellega, et metafoor RIIK ON KEHA on tekkinud kristlikus traditsioonis ning sellele pani aluse keskaegne kristliku kiriku kontseptsioon. Kui valgustusaja tulekuga tekkisid Euroopas riigid selle sõna tänapäeva tähenduses, keha mõistemetafoor „sekulariseerus“ ning seda hakati kasutama hoopis poliitilise valdkonna mõistestamiseks. Metafoori struktuur on aga säilinud ning riigi all võidakse siin mõelda nii konkreetseid võimuorganeid kui ka riiki kui abstraktsiooni (Ringmar 2008: 59). Hiinas ja Jaapanis on aga Ringmari (2008: 61) sõnul avaliku korra mõistestamine toimunud teistsugusel viisil.

Valitseja isikuomadused, kombed ja rituaalid ning lõpuks inimeste vastastikused kohustused on mänginud palju suuremat rolli kui Lääne hierarhia ja seadusandlus. Avaliku korra hoidmine on Ida riikides suuresti detsentraliseeritud ning ühiskonna kõrgeim eesmärk on harmoonia. Sellele kultuurile sobivad Ringmari (2008: 62) tähelepanekul pigem muusikalised metafoorid, näiteks dirigendi ja orkestri metafoor.

Kuigi mõistemetafoor RIIK ON KEHA on Lääne kultuuris alati olnud väga produktiivne, on sellele metafoorile omakorda omane varieerumine nii ruumis kui ka ajas, millele on juhtinud tähelepanu Musolff (2016). Varieerumine on kajastunud näiteks erinevas kehaosade hierarhias – kõige tähtsam keha element oli sõltuvalt ajastust ja kultuurilisest kontekstist kõht, pea või hoopis hing (Musolff 2016: 59). Musolff analüüsis ka metafooril RIIK ON KEHA põhinevaid väljendeid inglise, saksa ja prantsuse keeles ning jõudis järeldusele, et inglise traditsioonis on väga tähtsal kohal keha esteetilisus, kuna välimusega seotud ingliskeelsete kehametafooride osakaal ulatub poliitiliste metafooride korpusel BODYPOL 15%-ni, samal ajal kui saksa ja prantsuse keeles on selliseid metafoore vaid 2 – 5% (Musolff 2016: 63).

Metafooriuurijatel ei ole õnnestunud veel anda lõplikku vastust küsimusele, kumb põhjus mängib metafooride varieerumises suuremat rolli: kas eri kultuurides tekkinud mõne kognitiivse valdkonna struktuurid ehk naiivteooriad on erinevad seetõttu, et esineb erinevusi kehalise kogemuse mõtestamisel, või vastupidi, juba väljakujunenud kognitiivsed struktuurid avaldavad mõju sellele, kuidas me mõtestame oma kehalist kogemust ning milliseid metafoore kasutame. Väga võimalik, et need kaks protsessi täiendavad teineteist ning kumbki neist ei ole domineeriv. Aga hoolimata sellest on keelte- ja kultuuridevaheline varieerumine üks põhilisi mõistemetafooride omadusi ning erandiks ei ole siin ka poliitilised kehaosa-metafoorid, mille tõlkimist käesolevas magistritöös vaadeldakse.

2. Tõlkimise kui protsessi uurimine ehk kognitiivne tõlketeadus

Käesolev peatükk käsitleb kognitiivsest tõlketeadust – uut uurimissuunda, mis keskendub erinevalt klassikalisest tõlketeadusest eelkõige tõlkimisele kui protsessile, ning annab ülevaate selle mudelitest, meetoditest ja probleemidest.

2.1. Tõlkeprotsessi mudelid

Kognitiivne pööre keeleteaduses tõi kaasa muutusi naaberdistsipliinides, sealhulgas ka tõlketeaduses. Kui traditsiooniline tõlketeadus käsitleb tõlget kui teksti, siis 20. sajandi lõpus tekkinud tõlketeaduse kognitiivse suuna fookuses on pigem tõlketeksti loomine ehk tõlkeprotsess. Seda uut tõlketeaduse suunda nimetatakse terminiga *kognitiivne tõlketeadus* (Munoz: 2010) või *kognitiivsed tõlkeuuringud*⁶ (Halverson: 2010).

Tõlkeprotsess on Hanseni (2003: 26) definitsiooni järgi „kõik, mis toimub alates hetkest, kui tõlkija hakkab töötama lähtetekstiga, kuni hetkeni, kui ta lõpetab sihtteksti“⁷. Suurem osa tõlkeprotsessi kognitiivsetest mudelitest käsitleb tõlkimist kui dünaamilist, interaktiivset ja mittelineaarset protsessi, mis ühendab endas nii teadliku kui ka alateadliku tegevuse, kusjuures nende osakaal võib tõlkija oskuste arenedes muutuda (Kairong 2013: 3).

Nagu ka muud kognitiivsed protsessid, sõltub tõlkeprotsess väga paljudest teadvusesisestest ja -välistest teguritest. Üks kognitiivse tõlketeaduse eesmärke on Risku (2012: 334) sõnul luua tõlkeprotsessi kognitiivne mudel, mis võimaldaks mõista, kuidas toimub tõlkimine ning millised tegurid seda mõjutavad. Risku (2012: 336) rõhutab, et kognitiivsetes tõlkeuuringutes on kindlasti vaja võtta arvesse ka tõlkeprotsessi kultuurilist, sotsiaalset ja ajaloolist konteksti ning keskkonda, milles see aset leiab.

Kognitiivne lähenemisviis tõlketeaduses nõuab uusi uurimisinstrumente, mis pärinevad sageli naabervaldkondadest. Tänapäeva tõlkeuuringutes kasutatakse näiteks kognitiivse psühholoogia ja -keeleteaduse, neuropsühholoogia ja arvutilingvistika mudeleid ja meetodeid, mis aitavad uurida tõlkija käitumist (Kairong 2013: 1). On

⁶ Inglise keeles vastavalt *Cognitive Translontology* ja *Cognitive Translation Studies*

⁷ “Everything that happens from the moment the translator starts working on the source text until he finishes the target text” (Hansen 2003: 26).

ilmunud ka rida uurimusi, kus pakutakse välja uusi tõlkeprotsessi mudeleid. Järgnevalt toon mõned näited tõlkeprotsessi mudelitest, mida uurijad on oma töös kasutanud ja välja arendanud.

Alves ja Gonçalves (2003: 3) on oma uurimistöös kasutanud näiteks Wilsoni ja Sperberi loodud relevanttsuse teooriat (ingl *Relevance Theory*), mille fookuses on probleemide lahendamine ja otsuste langetamine suhtluse käigus. Sperber ja Wilson (2004) väidavad, et inimese kognitiivsed protsessid on suunatud eelkõige relevanttsuse suurendamisele ehk maksimaalselt võimaliku kognitiivse efekti saavutamisele minimaalse kognitiivse pingutusega. Relevanttsuse teooria autorid rõhutavad ka seda, et info töötlemise efektiivsus võib suhtluse protsessis varieeruda.

Relevanttsuse teooria järgi on info lausungis kodeeritud kahel viisil: avatud sõnaklassid (substantiivid, adjektiivid ja verbid) kannavad edasi kontseptuaalselt kodeeritud ning suletud sõnaklassid (sidesõnad, kaassõnad jms.) protsessuaalselt kodeeritud infot. Oma uurimuses on Alves ja Gonçalves (2003) näidanud, et tõlkijad töötlevad kontseptuaalset ja protsessuaalset infot erineva efektiivsusega ning just viimane tekitab tõlkeprotsessis kõige rohkem raskusi. Seda asjaolu tuleks arvesse võtta tõlkeprotsessi uurimisele suunatud katsete korraldamisel ja nende tulemuste analüüsimisel.

Carl ja Schaeffer (2017) käsitlevad tõlkeprotsessi samuti suhtlusena. Oma töös kasutavad nad 1949. aastal Shannoni ja Weaveri pakutud mürrarikka kanali ehk mürrakanali mudelit (ingl *Noisy Channel Model*), mida on palju kasutatud näiteks seoses kõne tuvastamisega või statistilises masintõlkes. Mürrakanali mudel sarnastab igat sorti suhtlust (sealhulgas ka tõlkimist) info dekodeerimisega, mille käigus saatja saadab sõnumi läbi kanali, kus esineb müra, ning vastuvõtja võtab vastu signaali, mis on sõnumi kodeeritud ja häiretega versioon. Mürrakanali mudeli eelis seisneb selles, et see võimaldab luua tõlkeprotsessi matemaatilise mudeli, mis võtab arvesse seda protsessi mõjutavaid tegureid (Carl, Schaeffer 2017: 111).

Tõlkeprotsessi all mõistavad Carl ja Schaeffer (2017: 72) tõlkija tegevuste jada (klahvivajutused, silmaliigutused), mille taga seisavad varjatud kognitiivsed protsessid. Sellest lähtudes eristavad nad kaht lähenemisviisi tõlkeprotsessi uurimisele. Ühest küljest on tõlkeprotsessi lõpptulemuseks sihttekst, mille ülesehitus sõltub lähteteksti elementide järjestusest, ning tõlkeprotsessi on võimalik uurida just sellelt seisukohalt, analüüsid

tõlkija käitumist teatud tekstiühikute töötlemisel või produtseerimisel. Teisest küljest võib aga käsitleda tõlkeprotsessi kui tõlkija käitumisühikute jada, milleks on näiteks pausid⁸ (Carl, Schaeffer 2017: 73). Käesolevas magistritöös kasutatakse lähtudes kasutatud uurimismeetoditest pigem esimest lähenemisviisi.

Hansen (2003) aga kritiseerib sellist lähenemisviisi, mille pooldajad püüavad jaotada tõlkeprotsessi üksikuteks nähtusteks ja uurida neid eraldi. Oma uurimuses, mis käsitleb kontrolli tõlkeprotsessi üle, täheldab ta, et tegelikkuses kujutab tõlkimine endast eri kognitiivsete nähtuste (oletused, otsused, tunded, mõtted, muljed ja kahtlused) kombinatsiooni, millele avaldavad mõju omakorda paljud tegurid, nagu näiteks tõlkija individuaalne taust, teda ümbritsev keskkond ja katse läbiviimise tingimused (Hansen 2003: 25). Sellepärast võib Hanseni (2003: 20) arvates tõlkeprotsessi uurimisel olla kasulik fenomenoloogiline lähenemisviis, mis pärineb eksperimentaalpsühholoogiast. Fenomenoloogiline uurimus analüüsib subjektiivse kogemuse kõiki aspekte ning keskendub kvalitatiivsetele andmetele, mis pärinevad isiku vahetust kogemusest. Samas tunnistab Hansen, et fenomenoloogiline lähenemisviis ei vasta tingimata teaduslikule uurimusele esitatavatele nõudmistele, milleks on täpsus, objektiivsus, mõõdetavus, korratavus ja verifitseeritavus. Fenomenoloogilist lähenemisviisi aitab täiendada kvalitatiivse uuringu kombinatsioon kvantitatiivsete andmete kogumist võimaldavate meetoditega (Hansen 2003: 33).

Toodud näidetest on näha, et kognitiivse tõlketeaduse valdkonnas töötavad uurijad kasutavad uurimuse eesmärgist lähtudes väga erinevaid, sageli naabervaldkondadest üle võetud tõlkeprotsessi mudeleid ja lähenemisviise. Nendele mudelitele on sageli iseloomulik tõlkeprotsessi sarnastamine suhtlusprotsessiga ning selle jaotamine etappideks. Samas püüavad mõned uurijad välja arendada ka uusi tõlkeprotsessi mudeleid, mis vastaksid just kognitiivse tõlketeaduse huvidele.

2.2. Tõlkeprotsessi uurimise meetodid

Kognitiivne lähenemisviis ei nõua uurijatelt mitte ainult uute tõlkeprotsessi mudelite väljaarendamist, vaid ka uute uurimismeetodite rakendamist. Göpferich ja Jääskeläinen

⁸ Pausi peetakse kognitiivses tõlketeaduses ka käitumisühikuks, kuna pausi ajal tõlkija mõtleb.

(2009: 172) jaotavad kõik tõlkeprotsessi uurimise meetodid kaheks rühmaks: „pehmed” ehk kvalitatiivsed ja „kõvad“ ehk kvantitatiivsed. Pehme meetodite hulka kuuluvad suulised aruanded (näiteks *Think Aloud Protocol* ehk TAP), dialoogi protokoll, integreeritud probleemide ja otsustamise aruanne (ingl *Integrated Problems and Decision Reporting, IPDR*), samuti küsimustikud, intervjuud ja tõlkepäevikud (Göpferich, Jääskeläinen 2009: 170).

Suuline aruanne võib olla samaaegne ehk oma tegevuste kommenteerimine katse käigus, või retrospektiivne ehk tegevuste kommenteerimine pärast katse lõppu. Dialoogi protokolle kasutatakse siis, kui üht ja sama teksti tõlgib kaks või rohkem isikut, kes arutavad omavahel enda tegevuste üle. (Göpferich, Jääskeläinen 2009: 171) Integreeritud probleemide ja otsustamise aruanne seisneb selles, et tõlkija kirjutab tõlkimise käigus üles kommentaarid selle kohta, milliseid probleeme on tal töö käigus tekkinud ning kuidas ta on neid lahendanud (Göpferich, Jääskeläinen 2009: 172).

Niinimetatud „kõvad“ meetodid on arenenud tänu arvutitehnoloogia ja -tarkvara arengule. Nende hulka kuuluvad Göpferichi ja Jääskeläineni (2009: 172) klassifikatsiooni järgi klahvivajutuste salvestamine (ingl *keylogging*), video- või ekraanitegevuse salvestamine (ingl *video/screen recording*) ja pilgujälgimine (ingl *eye-tracking*).

Klahvivajutuste salvestamist hakati kasutama tõlkeprotsessi uurimiseks 1990. aastate lõpus. Üks esimesi selleks loodud arvutiprogramme oli 1995. aastal TRAP grupi poolt väljaarendatud programm Translog, mis salvestab teksti kirjutamise või tõlkimise käiku log-faili kujul, mida saab hiljem analüüsida (Carl 2012: 4108).⁹ On olemas ka rida teisi klahvivajutuste salvestamiseks loodud programme (nt ScriptLog, InputLog), kuid Translog on ainuke programm, mis on välja arendatud just tõlkeprotsessi uurimiseks.

Üks tähtsamaid nähtusi, mida klahvivajutuste programmid võimaldavad uurida, on pausid, mis võivad olla kognitiivse pingutuse indikaatoriks (Carl, Schaeffer 2017: 94). Pauside pikkus ja arv võivad kajastada tõlgitava tekstielemendi keerukust. Samas, Kumpulainen (2015: 48) täheldab, et paus tõlkeprotsessis ei osuta tingimata probleemile tõlketeksti produtseerimisel. Tuleb eristada pause, mille ajal tõlkija loeb lähteteksti

⁹ Arvutiprogramm Translog on pikemalt kirjeldatud peatükis 4.2.

järgmist segmenti, ja pause, mis on seotud tõlkimisprotsessi käigus tekkinud probleemi lahendamisega – just viimased pakuvad tavaliselt uurijatele huvi.

Uurijate seas puudub ka ühine arvamus kognitiivsele pingutusele osutava pausi pikkuse osas. Kumpulainen (2015: 52) ülevaatest selgub, et kognitiivsetes tõlkeuurimustes võetakse arvesse pause pikkusega 0,01 kuni 6 sekundit. Minimaalne pausi pikkus määratakse iga uurimuse jaoks eraldi, lähtudes selle eesmärgist, meetodist ja ülesehitusest. Näiteks Jakobsen (2003: 89) tunnistab oma uurimuses, mis käsitleb muuhulgas TAP mõju sihtteksti segmenteerimisele, et pole selge, kui pikk peaks olema paus, et näidata ühe segmendi lõppu ja teise algust, kuna mitte mingit statistiliselt olulist erinevust pauside pikkuses välja ei tulnud. Sellepärast oli selles uurimuses sihtteksti segmentide eristamiseks tinglikult valitud minimaalne pausi pikkus 5 sekundit (Jakobsen 2003: 90). Dragsted (2004; Kumpulainen 2015 järgi) rõhutab ka tõlkija individuaalse eripära mõju pauside pikkusele ning väidab, et sobiva pausi pikkuse valimiseks tuleb võtta arvesse selliseid näitajaid, nagu teksti sisestamise kiirus. Seda põhimõtet järgiti ka käesolevas magistritöös: metafoorsete lausete tõlkimiseks kulunud aja ja pauside pikkuse analüüsil kasutati ka suhteliseid näitajaid, et välistada töö kiiruse varieerumise tegur.

Klahvivajutuste salvestamist kombineeritakse sageli „pehmete“ meetoditega, näiteks TAPi või katsejärgse intervjuuga. Programmi abil log-failina salvestatud tõlkeprotsessi on võimalik hiljem uuesti mängima panna ning paluda katseisikul seda kommenteerida, mis annab väärtuslikku infot otsustamise protsessi kohta (Alves, Gonçalves 2003).

Video- ja ekraanitegevuse salvestamine aitab jälgida tõlkija tegevusi ja näoilmeid ning veebiallikate kasutust tõlkimise käigus, mis võimaldab uurida tõlkija käitumist. Seda meetodit kombineeritakse sageli ka TAPi või katsejärgse küsitlusega (Göpferich, Jääskeläinen 2009: 173).

Pilgujälgimine on suhteliselt uus ja võimas tõlkeprotsessi uurimise meetod, mis põhineb hüpoteesil, et silmaliigutused ja eriti silmaavade laienemine osutab kognitiivsele pingutusele. See meetod näitab suure täpsusega, kuidas on jaotatud ja kuhu suunatud tõlkija tähelepanu igal konkreetsel ajahetkel ning seda on edukalt kasutatud väga erinevate tõlkeprotsessiga seotud nähtuste uurimiseks (Hvelplund 2014: 203). Siiski võib pilgujälgimise tulemuste tõlgendus valmistada raskusi, kuna mõtlemisprotsess ei kajastu

tingimata silmaliigutustes ning pilgujälgimist on samuti soovitatud kombineerida muude uurimismeetoditega (Hvelplund 2014: 204).

Lisaks ülalloetletud meetoditele on tõlkeprotsessi uurimiseks võimalik kasutada ka rida neuroteaduste meetodeid: elektroentsefalograafiat (EEG), funktsionaalset magnetresonantstomograafiat (fMRI) ja positronemissioontomograafiat (PET) (Göpferich ja Jääskeläinen 2009: 170). Kuigi need meetodid annavad üsna hea ülevaate ajus toimuvatest protsessidest, on nende kasutus tõlkeuuringutes piiratud, kuna nad loovad tõlkija jaoks väga ebaloomuliku keskkonna ning sellisel viisil saadus tulemuste usaldusväärsus on küsitav.

Kuna igal meetodil on oma eelised ja puudused ning igaüks neist on suunatud spetsiifiliste nähtuste uurimisele ja näitajate mõõtmisele, kasutatakse tõlkeprotsessi uurimisel üha sagedamini eri meetodite kombinatsiooni ehk triangulatsiooni. Triangulatsiooni all mõeldakse tänapäeva kognitiivses tõlketeaduses kahe või enama meetodi kasutamist eesmärgiga parandada uurimuse tulemuste kvaliteeti, kehtivust (ingl *validity*) ja usaldusväärsust (ingl *reliability*) (Kairong 2013: 5). Näiteks siin võib tuua Taani tõlkeuurijate töid, kus rakendati pilgujälgimist ja ekraanitegevuse salvestamist digiallikate kasutamise uurimiseks tõlkeprotsessi käigus (Hvelplund 2017) või kasutati pilgujälgimist ja klahvivajutuste salvestamist koos tõlkeanalüüsiga tehnika- ja ilukirjanduse tõlkijate käitumist võrdlevas uuringus (Hvelplund, Dragsted 2018)¹⁰.

2.3. Tõlkeprotsessi uurimisega seotud probleeme

Kuna kognitiivsed tõlkeuuringud on suhteliselt uus suund, on sellega seotud palju veel lahendamata teoreetilisi ja metodoloogilisi probleeme. Kairong (2013: 7) nimetab olulisemate arengusuundade hulgas tõlkeprotsessi teoreetiliste mudelite väljaarendamist, uurimuste usaldusväärsuse tõstmist ning andmebaaside loomist.

Olemasolevate teoreetiliste mudelite puudus seisneb Kairongi (2013: 7) sõnul selles, et „traditsioonilise“ keele- või tõlketeaduse raames loodud mudelid keskenduvad enamasti tõlkele kui tulemusele või selle funktsioonidele, jättes kõrvale tõlkimise kui

¹⁰ Rohkem triangulatsiooni kasutuse näiteid kognitiivsetes tõlkeuuringutes on toodud peatükis 3.

protsessi. Psühholingvistikast või muudest kognitiivsetest valdkondadest üle võetud mudelid on omakorda liiga üldised.

Uurimuse tulemused kognitiivses tõlketeaduses võivad varieeruda sõltuvalt sellest, mis meetodiga ja millises olukorras neid läbi viiakse. „Pehmed“ uurimismeetodid annavad väärtuslikku infot tõlkija mõtlemisprotsessi kohta, aga kajastavad vaid teadlikult langetatud otsuseid, samal ajal kui „kõvad“ meetodid signaliseerivad aju aktiivsusest, kuid ei näita otsustamisprotsessi kui sellist (Göpferich, Jääskeläinen 2009: 171). Lisaks sellele on näidatud, et samaaegsed suulised aruanded (TAP) võivad aeglustada otsustamist ning muuta tõlkija tegevuse teadlikumaks (Jacobsen 2003).

Göpferichi ja Jääskeläineni (2009: 171) arvates peaks usaldusväärsete tulemuste saamise huvides pöörama tähelepanu ka uurimismeetodi ökoloogilisele valiidsusele (ingl *ecological validity*) ehk jälgida, et uurimiskeskkond oleks võimalikult loomulik. Näiteks nõuavad neutroteaduse meetodid keerulist seadmestikku ja katseisiku täielikku liikumatust, mis erineb märgatavalt tõlkija tavalistest töötingimustest. Siiski võivad ka sellises ebaloomulikus olukorras saadud tulemused pakkuda uurijatele suurt huvi.

Hansen (2008: 31) osutab sellele asjaolule, et tõlkeprotsessi mõjutab väga palju tegureid, mille hulgas on tõlkija taust, iseloom, huvid, tähelepanu, oskused ja teadmised, enesekindlus, lähte- ja sihtkeele tase, harjumused ning füüsiline ja emotsionaalne enesetunne katse läbiviimise ajal. Peale selle on tõlkeprotsessi uurimisel raske isoleerida variaableid ning eristada tõlkija individuaalset eripära ja üldisi tendentse (*ibid*). Carli ja Schaefferi (2017: 72) arvates on üks olulisemaid tõlkeprobleeme tõlkeprotsessi fragmenteerimine ja kvantifitseerimine (ingl *quantification*) ehk otsus, milliseid tõlkeprotsessi elemente tuleb uurida ja mõõta.

Kolmas probleem seisneb selles, et kõrgtehnoloogiliste uurimismeetodite rakendamisel tekivad suured andmemassiivid, mida on vaja salvestada ja hoida ning jadaga teiste uurijatega. Göpferich ja Jääskeläinen (2009: 185) on on välja tulnud ideega luua veebiportaal, mille kaudu oleks võimalik jagada ja otsida kognitiivsete tõlkeuurimustega seotud andmeid. Mainimist väärib ka 2007. aastal algatatud projekt TransComp, mille eesmärk on tõlkeoskuste arengu uurimine. Kõik projekti materjalid ja tulemused (protokollid, log-failid, transkriptsioonid jms) on kättesaadavad spetsiaalses haldussüsteemis (TransComp).

3. Metafooride tõlkimine kognitiivse tõlketeaduse seisukohalt

Käesolevas peatükis vaadeldakse metafooride tõlkimisega seotud uurimusi, alustades Nili Mandelbliti pakutud kognitiivse tõlkimise hüpoteesist, mille järgi on metafooride tõlkimine sisuliselt teistsugune protsess, kui teiste tekstielementide tõlkimine. Tuuakse ka näiteid Eestis ja mujal maailmast läbiviidud metafooride tõlkimise uurimustest ning arutletakse katsete optimaalse ülesehituse üle.

Mõistemetafoori teooria ja metafooride kultuuridevahelise varieerumise teoreetilise käsitlemise arenguga on kaasnenud ka muutused metafoori tõlketeoorias. Metafoori käsitletakse tänapäeva tõlketeaduses üha rohkem süsteemse kognitiivse nähtusena, mis ei esine mitte ainult ilukirjanduslikes, vaid igat liiki tekstides ning mille uurimisel on otstarbekas arvestada kognitiivse keeleteaduse seisukohti. Üks esimesi metafooride tõlkimise uurimusi, mis seostas metafooride tõlke kognitiivse keeleteadusega, oli Nili Mandelbliti (1995) artikkel, milles ta pakkus välja kognitiivse tõlkimise hüpoteesi (ingl „*Cognitive Translation*“ *hypothesis*).

Metafooride tõlkimine ei toimu kognitiivse tõlkimise hüpoteesi järgi mitte keelelisel, vaid kognitiivsel tasandil ehk samal tasandil, kus toimuvad ka mõistestamise protsessid. Teisisõnu, tõlkija ei otsi vastavusi tekstielementide, vaid pigem kognitiivsete struktuuride vahel. Kuna erinevates kultuurides mõistestatakse maailma erinevalt (vt pt 2), nõuab tõlkimine pidevat kontseptuaalset ümberlülitamist (ingl *conceptual switch*) ühest maailma mõistestamise viisist teisele (Mandelblit 1995: 486). Kusjuures ei ole vahet, kas tegemist on mittekonventsionaalse või „surnud“ metafooriga – mõlemal juhul kaasneb tõlkimisega kontseptuaalne nihe (ingl *conceptual shift*). Seega võib öelda, et metafooride tõlkimine aktiveerib („äratab“) kinnistunud mõistestamise süsteemi (*ibid*). Kognitiivse tõlkimise hüpotees seletab ka sellist nähtust nagu funktsionaalne kinnijäämine (ingl *functional fixedness*), mille puhul ei ole tõlkija võimeline ümber lülituma sihtkeele mõistestussüsteemile (Mandelblit 1995: 487).

Kognitiivse tõlkimise hüpoteesi järgi sõltub tõlkimise raskus sellest, mil määral langevad omavahel kokku lähtekeele ja sihtkeele mõistemetafoorid. Teisisõnu, kui ühe ja sama idee väljendamiseks lähte- ja sihtkeeles ei kasutata mitte ainult erinevaid väljendeid, vaid ka erinevaid mõistemetafoore, siis tõlkimine ei tähenda ainult ülekannet kahe erineva

keele, vaid ka kahe erineva mõistestussüsteemi vahel (Mandelblit 1995: 483). Metafooride tõlkimise raskust on võimalik mõõta ja võrrelda, lähtudes näiteks sellest, kui palju aega kulub tõlkijal metafoorse fraasi tõlkimiseks (*ibid*).

Kognitiivse tõlkimise hüpoteesi kinnitamiseks viis Mandelblit (1995: 491 – 493) läbi katse, mille eesmärk oli välja selgitada, kas konventsionaalsete metafooride tõlkimine toimub arbitraarsete tekstielementide (nt sõnade) tasandil või aktiveeruvad metafooride tõlkimisel mõistestamise protsessid. Katses mõõdeti ajametafooride tõlkimise kiirust inglise keelest prantsuse keelde. Metafoorsed väljendid jaotati kolmeks rühmaks:

- nii lähte- kui ka sihtkeeles kasutatakse ühe ja sama idee väljendamiseks sama mõistemetafoori ja samasuguseid metafoorseid väljendeid (ingl *Similar Mapping Conditions* ehk *SMC, same wording*);
- lähte- ja sihtkeeles kasutatakse sama mõistemetafoori, kuid erinevaid metafoorseid väljendeid (*SMC, different wording*);
- lähte- ja sihtkeeles kasutatakse erinevaid mõistemetafoore (ingl *Different Mapping Conditions* ehk *DMC*).

Tulemuste analüüsil selgus, et kutselised tõlkijad kulutasid kolmanda rühma väljendite tõlkimiseks umbes kümme korda rohkem aega, kui esimese ja teise rühma väljendite tõlkimiseks ning uurimuses osalenud tõlkimisega mitteseotud kakskeelsed katseisikud kulutasid kolmanda rühma väljendite tõlkimiseks peaaegu 20 korda rohkem aega (Mandelblit 1995: 492).

Mandelbliti läbiviidud uurimuse ülesehitus võib muidugi tekitada küsimusi. Esiteks oodati osalejatelt üsna kindlaid vastuseid ning ei võetud arvesse erinevaid metafooride tõlkimise strateegiaid, näiteks seda, et metafoori on võimalik tõlkida mittemetafoorse väljendi abil, mis võib nõuda vähem pingutust ja aega. Teiseks seab tõlke talletamise meetod (helisalvestus magnetofoni abil) iseenesest piiranguid uurimuse täpsusele ning lisaks sellele võib aeglustada tõlkimisprotsessi nendel katseisikutel, kes on harjunud tõlkima kirjalikult. Siiski osutavad katse tulemused sellele, et metafoorsete väljendite tõlkimise kiirus sõltub lähte- ja sihtkeele mõistemetafooride sarnasusest või erinevusest.

Tähtsamate tööde hulgas, mis käsitlevad metafooride tõlkimist kognitiivse tõlketeaduse seisukohalt, võib mainida ka Taani uurija Annette Camilla Sjørupi 2013. aastal valminud doktoritööd, milles ta uuris metafooride inglise-taani tõlkimisega kaasnevat kognitiivset pingutust. Katses osales 17 kutselist tõlkijat, kellele pakuti tõlkimiseks neli ingliskeelset teksti pikkusega umbes 150 sõna (Sjørup 2013: 104 – 106). Kognitiivse pingutuse hindamiseks kasutati kolme meetodit: pilgujälgimine (programmi Tobii abil), klahvivajutuste salvestamine (Translog) ning retrospektiivseid intervjuusid. Sjørup (2013: 189) lähtus oma töös põhimõttest, et kuigi tõlkimine on katkematu protsess, mida ei saa sammudeks jaotada, osutavad silmajälgimise tulemused pigem metafoori mõistmisele ning klahvivajutused tõlke produtseerimisele.

Katse tulemused (Sjørup 2013: 174 – 175) kinnitasid, et metafoorsete väljendite¹¹ tõlkimiseks kulub märkimisväärselt rohkem aega kui mittemetafoorsete väljendite töötlemiseks (keskmiselt 2700 ms ja 2200 ms vastavalt). Seejuures arvestas Sjørup (2013: 173) metafoori tõlkimiseks kuluva aja hulka ka pause, mis esinesid tõlkimise protsessis või eelnesid sellele. Teised uurija valitud sõltumatud variaablid, nn metafoori positsioon lauses ja selle domeen, tõlkimise aega ei mõjutanud (Sjørup 2013: 180). Tõlkimise aega ei mõjutanud ka metafoori tuttavlikkus, mida uurija kontrollis enne katse läbiviimist teises katseisikute grupis (Sjørup 2013: 189). Samas selgus, et metafoori tõlke produtseerimist mõjutab märkimisväärselt valitud tõlkestrateegia: metafoori asendamine teise metafooriga nõuab suuremat kognitiivset pingutust, kui selle otsetõlge või parafraseerimine (Sjørup 2013: 183). Sjørup (2013: 187) seostab seda vajadusega otsida sihtkeelest sobivat metafoorset kujundit. Otsetõlge oli kõige eelistatum strateegia, mida kasutati umbes neli korda sagedamini, kui asendamist või parafraseerimist (Sjørup 2013: 181).

Tulemuste kvalitatiivsel analüüsil leidis Sjørup (2013: 196), et juhul kui tõlkija valis asendamise strateegia, olid taanikeelsed metafoorid konventsionaalsemad kui inglise keeles, ning seejuures ka vähem detailsed ja loomingulised. Lisaks sellele vähenes tõlkimise tulemusel sageli ka metafoori ekspressiivsus, nt *the market for securitization [...] has fallen off a cliff – the market for securitization [...]has collapsed* (Sjørup 2013:

¹¹ Sjørup kasutab terminit *huviala* (ingl *Area of Interest* ehk *AOI*).

197). Sjørupi (2013: 208) arvates valib tõlkija alati „vähima vastupanu tee“ ning kulutab tõlkimisele võimalikult vähem energiat.

Eestis läbi viidud uurimuste seas tasub mainida Maria Saare (2014) ja Anu Kalda (2016) magistritöid. Saar on oma 2014. aastal kaitsnud magistritöös uurinud lähtetekstides esinevate idioomide mõju tõlkeprotsessile hispaania-eesti tõlke näitel, kusjuures idioomi mõistet käsitles ta selles töös paljuski kognitiivse metafooriteooria seisukohalt (Saar 2014: 15, 59). Tõlkeprotsessi uurimiseks kasutas Saar pilgujälgimise ja klahvivajutuste salvestamise meetodeid (Saar 2014: 5). Uurimuse läbiviimiseks koostati kolm teksti, mille žanr varieerus ajakirjandusest ilukirjanduseni. Enne katse läbiviimist palus Saar hispaania keele emakeelseid kõnelejaid hinnata idioomide konventsionaalsust (tuttavlikkust) viiepallise skaala järgi, kus 1 tähendas täiesti tundmatut, aga 5 väga tuttavat idioomi. Küsitluses osales 110 vastajat, kes panid idioomidele hinnangud alates 1,4-st kuni 4,9-ni. (Saar 2014: 28 – 29)

Uurimuse tulemused on näidanud, et idioomide tõlkimine nõudis rohkem kognitiivset pingutust, mis väljendus suuremas ajakulus ja kustutuste/pauside arvus, kusjuures idioomide mõistmisele kulus kirjeldatud katses rohkem pingutust ajakirjanduslike tekstide puhul ning tõlke produtseerimisele vastupidi, ilukirjanduslike tekstide puhul (Saar 2014: 44 – 45). Pilgujälgimise ja klahvivajutuste tulemusi kinnitavad ka retrospektiivse intervjuu käigus saadud vastused (Saar 2014: 54). Samas pöörab Saar tähelepanu ka sellele, et kognitiivset pingutust võib idioomide kõrvalt tekitada ka lähtekeele sõnajärg, mis erineb sihtkeele sõnajärjest, ootamatud ja võõrapärased sõnad ja fraasid (näiteks bändi *Nine Inch Nails* mainimine hispaaniakeelses tekstis), taustateadmiste puudumine ja konteksti ebapiisavus (Saar 2014: 56), aga ka sõnade (mittemetafoorne) polüseemia (Saar 2014: 57). Lisaks sellele leidis Saar, et kui mittetõlkijate puhul on kognitiivne pingutus pigem seotud lähteteksti mõistmisega, siis tegevõtõlkijate puhul, vastupidi, nõudis rohkem pingutust just tõlke sõnastamine (Saar 2014: 63). Selgus, et kognitiivne pingutus on tihedalt seotud ka keelekeskkonnas viibimise kogemusega: katseisikud, kes on elanud hispaaniakeelses keskkonnas, said ülesandega üldiselt kergemini hakkama (*ibid*).

Kalda (2016) on oma magistritöös uurinud värvimetafooride tõlkimist inglise keelest eesti keelde. Selleks koostas uurija sidusa teksti, mis koosnes 445 sõnast ja sisaldas 21

värvimetafoori (Kalda 2016: 26). Nagu ka eelmainitud uurimuste puhul, osalesid katses nii kutselised tõlkijad kui ka inglise keelt kõrgtasemel oskavad mittetõlkijad. Tõlke analüüs põhines ekraanitegevuse salvestamisel BB Flashback ja QuickTime programmi abil. (Kalda 2016: 27)

Kuigi see uurimus põhines samuti hüpoteesil, et metafooride esinemine tekstis mõjutab tõlkeprotsessi (Kalda 2016: 7), ei olnud selle eesmärgiks eri metafooride tõlkimisele kuluva aja võrdlemine, vaid pigem värvimetafooride tõlkestrateegiate analüüs. Kalda (2016: 58) leidis, et värvisõna sisaldav metafoor säilis tõlkes vaid 36% juhtudest. 27% juhtudest kasutasid tõlkijad teist metafoori, mis ei sisaldanud värvisõna, 27% juhtudest mittemetafoorset parafraseerimist ning 7% väljendi väljajätku. Katse tulemused viitavad sellele, et inglise ja eesti värvimetafoorid erinevad märkimisväärselt ning sarnase metafoori leidmine sihtkeelest võib olla võimatu. Kalda (2016: 61) täheldab ka seda, et kui metafoor on kinnistunud ka eesti keeles (nt *rose-coloured glasses*), siis tõlkisid katseisikud seda enam või vähem ühtemoodi ning vastupidi, eesti keeles puuduvate metafooride puhul (nt *yellow-bellied person*) varieerusid tulemused märkimisväärselt. Kahjuks ei võrrelnud uurija seda, kui palju aega kulutasid tõlkijad eri metafooride ja eri tõlkestrateegiate puhul: magistritöös on toodud vaid üldine ajakulu (Kalda 2016: 31), sellepärast ei saa käesolevat tööd pidada kognitiivse tõlkimise hüpoteesi tõenduseks.

Toodud uurimuste näidetest on näha, et metafooride ja mittemetafoorsete elementide tõlkimisel tekkiva kognitiivse pingutuse mõõtmiseks kasutatakse erinevaid meetodeid, mille hulgas on kvantitatiivsed (pilgujälgimine, klahvivajutuste salvestamine, ekraanitegevuse salvestamine) ja kvalitatiivsed (küsitlused ja intervjuud) meetodid, aga ka nende kombinatsioonid. Uurimused põhinevad oletusel, et mida rohkem tähelepanu tõlkija pöörab teatud fraasile (näiteks kulutab rohkem aega fraasi vaatamiseks ja tõlke produtseerimiseks, teeb pikemaid pause ja rohkem parandusi), seda suurem on kognitiivne pingutus. Selleks on vaja, et katse tekstid või laused oleksid nii oma pikkuse kui ka loetavuse poolest võrreldavad.

Tabelis 1 on toodud kokkuvõtte kirjeldatud uurimustest metafooride tõlkimise kohta. Tabelist on näha, et kõigis uurimustes peale esimese on kasutatud kontekstisidusaid uurimismaterjale. Uurijad kasutavad kahe või enama uurimismeetodi kombinatsiooni,

kusjuures kvantitatiivseid andmeid täiendatakse küsitluse ja katsejärgse intervjuu abil ka kvalitatiivsetega. Katseisikute arv kõigub 8st 33ni, kusjuures vähemalt kolmandiku neist moodustavad kutselised tõlkijad. Sellist katse ülesehitust võib pidada tänapäeva metafooride tõlke uurimise “kuldseks standardiks”, mida on järgitud ka käesolevas magistritöös.

Tabel 1. Metafooride tõlkeprotsessi uurimused

	Mandelblit 1995	Sjørup 2013	Saar 2014	Kalda 2016
Kontekstisidus	ei	jah	jah	jah
Metafooride allikas	Sõnaraamatud	The Economist, Time Magazine, Cnn.com, The Economist	Google, hispaania keele korpus CREA, Ramón J. Senderi raamat „La tesis de Nancy“	G. Philipi doktoritöö, Briti rahvuskorpus
Teksti(de) žanr	-	Ajakirjandus (rahandus)	Ajakirjandus, suuline ajakirjandus ja ilukirjandus	Ajakirjandus
Teksti(de) pikkus	-	4 teksti; 154, 149, 147 ja 147 sõna	3 teksti; 125, 125 ja 85 sõna	1 tekst, 445 sõna
Lausete koguarv	23	35	17	24
- neist sisaldavad metafoore	23	?	?	12
Metafooride arv	23	37	10	21
Uurimismeetod(i d)	suulise tõlke salvestamine	pilgijälgimine, klahvivajutuste salvestamine	pilgijälgimine, klahvivajutuste salvestamine	ekraanitegevuse salvestamine
Kasutatud riist- ja tarkvara	tarkvara ei kasutatud	Tobii 1750 ja ClearView, Translog 3.3.0.0	Mirametrix pilgijälgija, Translog-II	BB Flashback (Windows), QuickTime (Mac OSX)
Kas katse sooritati katseisiku/uurija arvutis?	arvutit ei kasutatud	uurija arvuti	uurija arvuti	katseisiku arvuti
Abimaterjalide kasutamine	keelatud	keelatud	keelatud	lubatud
Tõlkesuund	inglise-prantsuse ja vastupidi	inglise-taani	hispaania-eesti	inglise-eesti
Pilootkatse	ei (uurimus on läbi viidud pilootkatsena)	jah	jah	jah
Küsitlus	ei	jah	jah	jah
Retrospektiivne intervjuu/komm en-taarid	jah	jah	jah	jah
Katseisikute arv	12	17	8	33
- neist tõlkijaid	4	17	4	18
- mittetõlkijaid	8	0	4	15

4. Katse kirjeldus ja tulemused

4.1. Uurimismaterjal

Poliitikametafooridele on omane märkimisväärne keelte- ja kultuuridevaheline varieerumine, kusjuures ei varieeru mitte ainult ühe ja sama kognitiivse valdkonna kirjeldamiseks kasutatavad metafoorid, vaid ka nende metafooride sisemine struktuur. Seda näitab ilmekalt peatükis 1.2 toodud lühiülevaade riigi tegevust kirjeldavatest metafooridest eri kultuurides. Käesolevas magistritöös otsustasin keskenduda just mõistemetafooridele, mis kirjeldavad eri võimuorganite¹² tegevust.

Mõistemetafooride repositoorium MetaNet Metaphor Wiki, mis hõlmab üle 650 mõistemetafoori, sisaldab järgmisi võimuorganite tegevusega seotud põhilisi katusmetafoore: VÕIMUORGAN ON KEHA, VÕIMUORGAN ON MASIN, VÕIMUORGAN ON INIMENE, VÕIMUORGAN ON EHITIS ja VÕIMUORGAN ON TAIM/LOOM. Käesoleva uurimistöö läbiviimiseks valisin ühe levinumaid ja produktiivsemaid poliitikavaldkonna mõistemetafoore – metafoori VÕIMUORGAN ON KEHA.

Kuna metafoor VÕIMUORGAN ON KEHA on küllalt lai, valisin uurimismaterjali koostamiseks selle alaliigi, mis võrdleb võimuorgani tegevusi (või tegevusetust) mõne kehaosa talitlusega. Konkreetsete metafoorsete väljendite valimiseks kasutasin Musolffi (2004: 112) pakutud meetodit, mis seisneb metafoorsete lausete otsimises keelekorpusest sõnapaaride järgi, kus üks sõna kuulub allik- ja teine sihtvaldkonda. Metafoorsete väljendite allikana kasutasin eesti keele korpust etTenTen, kust otsisin fraase võtmesõnade *valitsus* ning *pea, silm, kõrv, nina, suu, kael, rind, kõht, käsi ja jalg* järgi. Leitud metafoorsed väljendid rühmitasin kehaosade järgi.

Leitud metafoorsete väljendite analüüsil selgus, et kõige mitmekesisemad ja huvipakkuvamad väljendid on seotud mõistega *käsi*. Analüüsitud materjalis leidis mitukümmend võimuorganite tegevust kirjeldavat metafoorset väljendit, mis sisaldasid sõna *käsi*. Nendest valisin neli järgmist fraasi¹³:

¹² Magistritöös mõistetakse võimuorgani all ka üksikvalitsejat, kui ta tegutseb poliitilise subjektina, nt kuningat.

¹³ Väljendite 1 – 4 taga seisavad mõistemetafoorid on oma olemuselt kompleksed: nendes on kombineeritud nii kehaosa-metafoorid kui ka näiteks liikumismetafoorid (1, 3), orientatsioonimetafoorid (3) jms. Kuid kuna viimastele on Lakoffi ja Johnsoni (1980) järgi omane teatud universaalsus ning võib

- (1) *võimu kätte võtma*
- (2) *käed rüpes istuma*
- (3) *käsi ette panema*
- (4) *käed jäävad lühikeseks*

Metafoorne väljend (1) esineb korpuses etTenTen 59 korda, millest 48 väljendit on seotud poliitika teemaga. Metafoorne väljend (2) esineb korpuses 284 lauses, millest 35 on poliitika teemadel. Väljend (3) leidub 51 lauses, millest 24 on seotud poliitikaga. Väljend (4) esineb aga 146 korda, millest 67 on samuti seotud poliitikaga. Korpuses leiduvate metafoorse väljendite analüüs näitab, et uurimismaterjali koostamiseks valitud metafoorid on eesti keeles laialt levinud ehk „konventsionaalsed“ ning neid kasutatakse sageli poliitika valdkonnaga seotud teemade arutamiseks.

Järgnevalt kontrollisin metafooride keele- ja kultuurispetsiifilisust vene keele rahvuskorpuse (*Национальный корпус русского языка*, edaspidi VKK) abil, kust otsisin eestikeelsete metafoorse fraaside otsetõlkeid:

- (5) *взять власть в свои руки* ‘võimu oma kätte võtma’
- (6) *сидеть сложа руки* ‘käed (rüpes) istuma’
- (7) *подставлять руку* ‘käsi alla panema’
- (8) *руки коротки* ‘käed on lühikesed’

Kontrolli tulemusel selgus, et metafoorse väljendi (1) sõnasõnaline vaste (5) esineb VKKs 42 korda ning kõik korpuses olevad laused peale kahe on seotud poliitika teemaga. Metafoorse väljendi (2) otsetõlge (6) esineb VKKs 205 korda, millest 15 juhtumit on seotud poliitikaga. Metafoorse väljendi (3) sõnasõnaline tõlge vene keelde kaotab oma metafoorsuse ning kannab hoopis teist tähendust (*käsi alla panema*). Mitte ükski korpuses leiduvast 13 lausest väljendiga (7) ole poliitika valdkonnaga seotud. Metafoorset väljendit (4) on võimalik vene keelde sõnasõnalisel tõlkida metafoorse fraasiga *руки коротки* ‘käed on lühikesed’, kuid sellega kaasneb tähendusnihke. Kui lähtetekstis kannab väljend

oletada, et nad varieeruvad vähem kui kehaosa-metafoorid, käesolevas töös metafooride kompleksust arvesse ei võetud.

(4) pigem positiivset tähendust (valitsus sooviks võib-olla tööpuudust leevendada, kuid ei suuda), siis vene keeles on idioomi (8) tähendus selgelt negatiivne ja halvustav: see kirjeldab olukorda, kus subjekt ei saa tekitada kahju (Fraseoloogiasõnaraamat 2006). Vastav väljend esineb 81 lauses, millest 12 on ühel või teisel moel seotud poliitika teemadega.

VKK abil läbi viidud metafooride keele- ja kultuurispetsiifilisuse hindamise alusel võib oletada, et mõistemetafoor (1) langeb sihtkeelse mõistemetafooriga kokku, kuna lähtekeelsele metafoorsele väljendile *võimu enda kätte võtma* on võimalik leida sihtkeelest täpselt sama sõnastusega metafoorne vaste (*взять власть в свои руки*). Metafoorset väljendit (2) *käed rüpes istuma* (tähenduses *igasugusest tegevusest hoiduma*) on ka võimalik tõlkida sihtkeelde sõnasõnaliselt, muutes veidi väljendi sõnastust (*сидеть сложа руки*): venekeelne metafoorne vaste on üldisem ja sellest ei ole selge, kus täpselt asuvad käed. Samas võib oletada, et tekstis 3 ja 4 sisalduvad metafoorsed väljendid (*millelegi*) *käsi ette panema* ja *käed jäävad lühikeseks* nõuavad tõlkes asendamist või parafraseerimist, kuna vastava olukorra mõistestamine toimub sihtkeeles teistmoodi ning sobivaid sõnasõnalisi tõlkevasteid seal ei leidu. Seega kuuluvad esimesed kaks juhtumit Mandelbliti (2005) klassifikatsiooni järgi SMC-rühma (lähte- ja sihtkeelsed metafoorid langevad kokku) ning viimased kaks DMC-rühma (lähte- ja sihtkeelsed metafoorid ei lange kokku).

Järgmise sammuna otsisin internetist Google'i otsingumootori abil välja metafoorsete väljendite (1), (2), (3) ja (4) alliktekstid ning koostas nende alusel lühikesed, kuid sidusad uurimistekstid, mis on toodud Lisas 1. Nendele lisasin ühe soojendusteksti (Tekst 0) tervise teemal. Neli uuritavat teksti käsitlesid poliitikaga seotud küsimusi ning iga tekst sisaldas üht metafoorset väljendit. Tekstide (0), (3) ja (4) allikas oli eestikeelne portaali Delfi, teksti (1) – MTÜ Mondo maailmaharidus- ja koolituskeskuse portaali „Maailmakool“ koduleht ning teksti (2) – ühiskondlik-poliitilise ajakirja „Riigikogu Toimetised“ veebileht.

Tekstide pikkus oli 407, 402, 447, 413 ja 357 tähemärki koos tühikutega. Metafoori sisaldavad laused olid ühe pikkusega (126 – 127 tähemärki koos tühikutega) ning igas lauses oli vaid üks metafoorne fraas. Tekstide loetavust hindasin Coleman-Liau testi

abil¹⁴ (Readability Test Tool). Loetavuse hinnang on esitatud tabelis 2, milles on näha, et tekstide loetavuse indeks jääb vahemikku 18,4 kuni 25,6 ning märkimisväärselt ei erine.

Tabel 2. Katse tekstide loetavus

	Tekst 0	Tekst 1	Tekst 2	Tekst 3	Tekst 4
Lauseid	6	4	5	4	3
Sõnu	55	49	62	49	45
Tähemärke	407	402	447	413	357
Keskmine sõnade arv lauses	9,17	9,8	12,4	12,25	15
Coleman-Liau indeks	19,5	24,3	18,4	25,6	21,7

Katsetekstide koostamisel arvestasin ka sellega, et tekstid peaksid olema arusaadavad eesti keelt võõrkeelena kõnelevale katseisikule ka ilma laiema kontekstita ning ei tohi sisaldada elemente (näiteks liiga spetsiifilisi reaale ja oskussõnu), mis takistaksid sujuvat tõlkeprotsessi ja nõuaksid abimaterjalide kasutamist.

Enne katse läbiviimist palusin tekste kontrollida eesti keelt emakeelena kõneleval eesti filoloogil, kes leidis, et tekstid on arusaadavad ning nendes toodud metafoorsed väljendid on tema arvates eesti keeles laialt levinud. Esialgu oli plaanis läbi viia eraldi pilootkatse kolme katseisikuga, et hinnata tekstide tõlgitavust ja programmi Translog-II tööd, kuid kuna pilootkatse on näidanud, et programm töötab hästi ning tekstid ei tekita katseisikutele ületamatuid raskusi, otsustati jätta tekstid muutmata ja arvata pilootkatse tulemused katse üldiste tulemuste hulka.

¹⁴ Coleman-Liau test on 1975. aastal Meri Colemani ja T. L. Liau välja pakutud meetod, mis võimaldab hinnata teksti loetavust, lähtudes tähemärkide arvust sõnas, mis eristab seda teistest loetavuse indeksitest, nn Flesch–Kincaid Grade Level, Gunning fog ja SMOG, mis põhinevad silpide arvu analüüsil. Kuigi Coleman-Liau test on mõeldud ingliskeelsete tekstide loetavuse analüüsimiseks, saab selle abil siiski võrrelda ka teistes keeltes koostatud tekstide loetavust.

4.2. Uurimismeetod

Katse viidi läbi uurija sülearvuti ning vene tähestikuga lisaklaviatuuri abil¹⁵. Katse keskkond oli võimalikult mugav ja rahulik (katseisiku töökoht, kohvik või Tartu Ülikooli õppehoone puhkeruum). Katse sooritamise aeg oli piiramatu, abimaterjalide kasutamine keelatud. Katseisikutele seletati, et katse eesmärk on välja selgitada erinevusi kutseliste tõlkijate ja tõlkekogemuseta inimeste töös. Sellest, et uurimuse objekt on just metafooride tõlkeprotsess, katseisikud teadlikud ei olnud.

Tõlkeprotsessi salvestamiseks kasutati programmi Translog-II. Translog on operatsioonisüsteemis Windows töötav programm, mis koosneb kahest komponendist: Translog-User ja Translog-Supervisor. See annab võimaluse salvestada ja tuvastada selliseid tõlkija tegevusi, nagu teksti sisestamine, kustutamine (klahvid *Delete* ja *Backspace*), kursori ja hiire liigutused ning tekstielementide kopeerimine, lõikamine ja kleepimine. 2006. aastal ilmus projekti Eye-to-IT raames loodud programmi uus versioon Translog-2006, mille abil on võimalik salvestada samaaegselt teksti sisestamisega ka silmaliigutusi. Viimane programmi versioon, mida on kasutatud ka käesolevas uurimuses, on Translog-II, versioon 2.24. (Carl 2012)

Katse põhines Mandelbliti (2005) püstitatud kognitiivse tõlkimise hüpoteesil ehk väitel, et metafooride tõlkimine toimub kognitiivsel tasandil ning tõlkija ei otsi vastavusi niivõrd konkreetsete väljendite, kuivõrd kognitiivsete struktuuride vahel. Kui kognitiivses pingutuses väljenduv metafoori tõlkimise raskus sõltub vastava kognitiivse valdkonna mõistestamisest lähte- ja sihtkeeles, siis peaks uurimuse käigus välja tulema märkimisväärne seos metafoori keele- ja kultuurispetsiifilisuse ja selle tõlkimise raskuse vahel. Teisisõnu, võib oletada, et metafoorse väljendi (1) tõlkimine ei nõua katseisikutelt suurt kognitiivset pingutust, kuna vastav mõistemetafoor on üsna levinud ka sihtkeeles. Sellele osutab metafoorse väljendi sõnasõnalise tõlkimise võimalus ning see, et peaaegu kõik keelekorpustes leiduvad laused on seotud poliitikaga. Metafoorse väljendi (2) tõlkimine võib nõuda rohkem kognitiivset pingutust, kuna hoolimata sellest, et vastav mõistemetafoor on nii lähte- kui ka sihtkeeles väga levinud, ei ole suurem osa korpustes sisalduvatest metafoorsetest väljenditest seotud poliitika valdkonnaga. Probleeme võib

¹⁵ Mõned katseisikud on loobunud vene tähestikuga klaviatuuri kasutamast, põhjendades seda sellega, et on harjunud sisestama venekeelset teksti, kasutades ladina tähestikuga klaviatuuri.

tekitada siin ka erinev sõnastus. Metafoorne väljend (3) peaks sellisel juhul tekitama kõige rohkem kognitiivset pingutust, kuna selle sõnasõnalist vastet ei leidu VKKs üldse, järelikult kasutatakse sihtkeeles sama olukorra mõtestamiseks teist mõistemetafoori. Metafoorne väljend (4) peaks samuti tekitama tõlkimisel raskusi, sest esiteks moondab selle sõnasõnaline tõlge lähtekeelse fraasi tähendust ning teiseks kasutatakse vastavat fraasi poliitika valdkonnaga seoses sihtkeeles ilmselt palju harvemini (12 väljendit 81st), kui lähtekeeles (67 väljendit 146-st).

Kui Mandelbliti kognitiivse tõlkimise hüpotees ei vasta tõe ehk metafooride tõlkimine ei toimu mitte kognitiivsel, vaid nii-öelda tavateksti tasandil, siis ei ilmne katse käigus ka mingit seost mõistemetafooride varieerumise lähte- ja sihtkeeles ja metafoorseid väljendeid sisaldavate lausete tõlkimise raskuse vahel. Uurimuse **null-hüpoteesi** võib seega sõnastada nii: metafoorseid väljendeid sisaldavate lausete tõlkimisel statistiliset olulisi erinevusi kognitiivses pingutuses esile ei tule. Samas ei saa välistada võimalust, et lauses leidub metafooride kõrvalt ka muid kognitiivset pingutust tekitavaid elemente. Et välja selgitada, kas kognitiivse pingutuse tekitajaks on tõesti metafoorsed väljendid, kasutasin triangulatsiooni ehk kombineerisin klahvivajutuste salvestamist katsejärgse küsitlusega.

Metafoori tõlkimise raskuse hindamiseks valisin kaks põhilist kvantitatiivset kriteeriumit: metafoori sisaldava lause tõlkimiseks kuluv aeg ja metafoorse väljendi tõlkimisega seotud pausi(de) pikkus. Metafoori sisaldava lause tõlkimise aja all mõeldakse käesolevas magistritöös lause tõlke sisestamiseks kulunud aega alates hetkest, kui tõlkija paneb eelmise lause lõppu punkti kuni hetkeni, kui tõlkija paneb punkti sisestatava lause lõppu. Lause hilisemaks redigeerimiseks kulunud aega (juhul, kui tõlkija pöördus hiljem tagasi, et lauses midagi muuta) selles uurimistöös arvesse ei võetud.

Metafoorse väljendi tõlkimisega seotud pausi (pauside) all mõeldakse käesolevas töös pausi (pause), mis eelnevad metafoorse fraasi tõlke sisestamisele ja/või esinevad selle tõlke sisestamise käigus. Analüüsi hõlbustamiseks eraldasin lähtetekstis metafoorsed fraasid, mis olid umbes ühepikkused ning kujutasid endast mõttelist tervikut:

(9) *et võtab võimu kolmeks aastaks enda kätte*

(10) *et Eesti valitsus ei istuks käed rüüpes*

(11) *ent lollustele pannakse kohe käsi ette*

(12) *jäävad valitsuse käed tihti lühikeseks*

Nagu juba mainiti peatükis 2.2, ei ole tõlkeuurijad veel jõudnud ühisele arvamusele, kui pikk peaks olema paus, et osutada just tõlkeprotsessist tingitud raskustele¹⁶. Seega otsustasin kasutada oma töös kahte erinevat meetodit, mis täiendavad teineteist. Esimesel juhul võtsin arvesse ühe pikema pausi, mis kestis rohkem kui 5 s ja esines metafoorse fraasi ees (joonis 1). Seejuures ei pruugi see paus eelneda vahetult metafoorse fraasi tõlkele, kuna tõlkija jaotab tõlkimisel teksti ühikuteks, mille pikkus sõltub nii tekstist endast kui ka tõlkija isiklikust tööstiilist. Selle meetodi puudus seisneb aga selles, et vahel asub paus metafoorsest fraasist nii kaugel, et selle seos just metafoori tõlke produtseerimisega tekitab kahtlusi. Näiteks joonisel 1 esineva 7,703 s kestnud pausi käigus ei pruukinud tõlkija otsida tõlkevastet just metafoorsele fraasile (9), vaid võis sel ajal kaaluda ka sõnade *kuningas* või *kuulutanud* tõlget.

Joonis 1. Pausid > 5 s¹⁷

1)[▼][▲][•06.765]В•2006•году[▼][▲]апреле•[▼][▲]◀а•в•Непале•произошла•революцт◀ия•[•34.000]
[Непальцы•[•10.265]под•руководством•оппозиции•[•10.390]захватили•улицы•столицы•и•[•09.016]подн
ялись•против•[•05.375]власти•королю◀•[•28.843]У•объединения•[•05.109]народа•[•16.407]была•[•
07.360]вез◀ская•причина*◀%◀◀%◀◀Ю◀,◀?:◀[•24.765]годом•раньше•[•07.703]король•постанов
ил,•что•берёт•власть•на•три•года•в•свои•руки•[•22.844]Сотни•политиков,•активистов,•писателей,•у
чеников•и•юристов•арестовали•и•[•21.188]ввели•цензуру.[Return][Return][▼][▲]↑2)•↓↓↓↓[•17.796][▼][
▲][▼][▲]движения•◀◀◀◀◀◀◀◀◀объединения•[•27.219]↓↓↓

Kuna alla 5 s kestnud pauside välistamine tekitas analüüsil probleeme, otsustasin võtta arvesse kõik pausid, mis kestavad rohkem kui 1 s ning kas eelnevad vahetult metafoorse fraasi tõlkele või esinevad selle sisestamise käigus. Näiteks joonisel 2 kajastatud juhul võtsin arvesse 3,297 s ja 1,218 s kestnud pausid, kuna esimene eelnes vahetult metafoorse fraasi (9) tõlkele ning teine esines tõlke sisestamise protsessis.

¹⁶ Pauside pikkuse mõõtmisega seotud metodoloogilisi probleeme on pikemalt kirjeldatud alapeatükis 2.2.

¹⁷ Teksti tagasitõlge: 2006. aastal, aprillis toimus Nepaalis revolutsioon. Nepaallased vallutasid opositsiooni juhtimisel pealinna tänavad ja tõusid kuninga valitsuse vastu üles. Rahvast ühendanud liikumisel oli kaalukas põhjus: aasta varem oli kuningas kuulutanud, et võtab võimu kolmeks aastaks enda kätte. Sajad poliitikud, aktivistid, kirjanikud, õpilased ja juristid vangistati ning kehtestati tsensuur.

[illegible]

Andmete usaldusväärsuse tagamiseks täiendasin kvantitatiivsete kriteeriumite mõõtmist ka kvalitatiivse analüüsiga. Kognitiivse pingutuse kvalitatiivseid näitajaid oli samuti kaks: subjektiivne teksti tõlkimise raskus ning valitud tõlkestrateegia. Subjektiivse raskuse hindamiseks palusin katseisikutel hinnata iga teksti tõlkimise raskust viiepallisel skaalal ja seejärel loetleda kõik probleeme tekitanud sõnad või fraasid – see võimaldas veenduda, et raskusi tekitas tõlkimisel just metafoorne väljend. Tõlkestrateegiaid analüüsisin fraaside kaupa, lähtudes Sjørupi (2013) järeldusest, et tõlkija valib alati „vähima vastupanu tee“ ning seega ka kõige vähem kognitiivset pingutust nõudva tõlkestrateegia, milleks oli Sjørupi uurimuses otsetõlge.¹⁸ Siin tuleb aga silmas pidada, et metafoorse fraasi tähendust säilitav otsetõlge on võimalik vaid juhul, kui lähte- ja sihtkeelne mõistemetafoor langevad kokku (metafooride SMC-rühm Mandelbliti klassifikatsioonis) ning ülejäänud juhtudel peab tõlkija tegema valiku teiste

36

tõlkestrateegiate (näiteks teise metafooriga asendamise või mittemetafoorse parafraasi) vahel.

Kvalitatiivsete andmete kogumiseks kasutasin veebikeskkonnas www.survio.com koostatud küsimustikku, mis on toodud Lisas 2.

4.3. Valimi kirjeldus

Katse viidi läbi perioodil 24. märts – 24. mai 2018. a. Katses osales kokku 25 inimest. Üks katses osalenud isik oli noorem kui 20 aastat, kümme olid vanuses 21 – 30 aastat, kaheksa vanuses 31 – 40 aastat, kolm vanuses 41 – 50 aastat, kaks vanuses 51 – 60 aastat ning üks oli vanem kui 60 aastat.

Neli katseisikut on saanud keskhariduse, kaheksal on bakalaureusekraad, kümnel magistrikraad või sellele vastav haridus, kolmel doktorikraad. Kaheksa katseisikut on märkinud, et nende haridus on seotud tõlkimisega, ülejäänud 17 on saanud hariduse muudes valdkondades.

23 katseisiku emakeel oli vene keel. Ühel katseisikul oli kaks emakeelt – eesti ja vene ning veel üks märkis, et tema emakeel on eesti keel, kuid ta oskab emakeele tasemel ka vene keelt.

Keeleoskust hinnati katseisiku enda subjektiivse hinnangu järgi. Kõik 25 katseisikut oskavad eesti keelt (mis oli ka katses osalemise eelduseks). Küsimust eesti keele oskuse taseme kohta ei esitatud: igal katseisikul oli võimalus enne katse läbiviimist katse tekstidega tutvuda ja otsustada, kas ta saab tõlkimisega hakkama.

Kõik katseisikud peale ühe oskavad lisaks eesti keelele ka inglise keelt. Teistest võõrkeeltest oskavad kuus katseisikut saksa keelt, kuus soome keelt, kaks poola keelt, üks prantsuse keelt, üks rootsi keelt, üks norra keelt, üks hispaania ja portugali keelt, üks ungari keelt ja üks jaapani keelt. Kõige suurem võõrkeelte arv, mida oskab üks inimene, oli kuus ning kõige väiksem üks (eesti keel). Küsimust võõrkeelte oskuse taseme kohta ei esitatud.

Küsimusele tõlkekogemuse kohta vastates tunnistasid seitse inimest, et neil ei ole üldse tõlkekogemust. 11 inimest väitsid, et nad on oma elu jooksul vahetevahel tõlkinud, kuid tõlkimine ei ole nende põhitöö. Seitse inimest on töötanud tõlkijana üle kolme aasta. Kutselisi tõlkijaid, kelle töökogemus oleks vähem kui 3 aastat, valimis ei olnud.

18 katseisikust, kellel on olemas tõlkekogemus, märkisid 12 inimest, et teevad tõlkeid kõige sagedamini eesti-vene suunal, üks vene-eesti suunal, üks nii eesti-vene kui ka vene-eesti suunal võrdselt, kolm inglise-vene suunal, üks vene-inglise suunal ning üks vene-inglise ja inglise-vene suunal võrdselt.

4.4. Katse tulemused

4.4.1. Mõistemetafoori varieerumise mõju kognitiivsele pingutusele

Nagu olen rääkinud alapeatükis 4.2, valisin kognitiivse pingutuse kvantitatiivseteks kriteeriumiteks kaks näitajat: metafoorset väljendit sisaldava lause tõlkimiseks kulunud aja ja selle väljendi tõlkimisega seotud pausi (pauside) pikkuse. Lausete tõlkimiseks kulunud aeg on esitatud tabelis 3.

Tabel 3. Metafoorset väljendit sisaldavate lausete tõlkimise aeg (s)

	Lause 1	Lause 2	Lause 3	Lause 4	Katse sooritamise üldae
Katseisik 1	178,86	377,83	273,72	407,44	5404,81
Katseisik 2	139,48	104,00	132,39	114,36	2337,99
Katseisik 3	75,00	102,08	88,58	106,61	1944,30
Katseisik 4	112,50	178,13	101,77	99,08	2420,08
Katseisik 5	169,78	187,06	154,31	160,59	2979,72
Katseisik 6	70,61	71,58	105,55	92,78	1261,61
Katseisik 7	74,61	136,28	152,84	81,09	2052,77
Katseisik 8	152,36	179,80	497,54	187,41	2745,13
Katseisik 9	330,13	148,55	232,28	552,95	3610,69
Katseisik 10	304,33	95,59	258,30	295,75	2619,33
Katseisik 11	193,70	75,70	97,44	67,22	2154,50
Katseisik 12	160,89	158,52	151,56	162,36	2522,45
Katseisik 13	117,03	234,33	156,14	157,08	3196,92
Katseisik 14	70,33	92,09	83,77	141,84	1692,23
Katseisik 15	203,48	135,28	214,22	219,81	2850,00
Katseisik 16	110,09	339,09	221,88	205,12	3268,06
Katseisik 17	186,31	97,63	214,97	320,96	3919,70

Katseisik 18	165,03	153,08	292,70	229,17	2899,66
Katseisik 19	72,25	100,19	120,94	74,28	1391,20
Katseisik 20	121,19	57,09	76,81	91,53	1314,89
Katseisik 21	87,97	67,63	80,34	86,59	1411,52
Katseisik 22	101,44	81,66	140,63	111,20	1785,25
Katseisik 23	58,91	118,55	630,38	80,45	3132,53
Katseisik 24	134,53	171,61	454,53	303,17	4456,24
Katseisik 25	179,81	124,61	130,09	275,38	2401,83
Keskmine	142,82	143,52	202,55	184,97	2630,94
Standardhälve¹⁹	68,71	78,28	139,95	119,69	1006,94

Metafoorset väljendit (1) sisaldava lause keskmine tõlkimise aeg oli seega 142,82 s, väljendit (2) sisaldava lause 143,52 s, väljendit (3) sisaldava lause tõlkimiseks kulutasid katseisikud keskmiselt 202,55 s ning väljendit (4) 184,97 s. Kogu katse sooritamise aeg varieerus 21,03 minutist 90,08 minutini ning oli keskmiselt 43,85 minutit.

Kuna kõik katseisikud tõlkisid erineva kiirusega, siis lause tõlkimise absoluutaeg (AA) iseenesest ei näita veel metafoori tõlkimisega kaasnevat kognitiivset pingutust. Teisisõnu võib üks inimene kulutada lause tõlkimiseks rohkem aega mitte sellepärast, et selles sisalduvat metafoori on raskem tõlkida, vaid sellepärast, et ta töötab aeglasemalt. Võttes arvesse seda asjaolu, arvutasin tõlkimise suhtelise aja (SA) valemi (1) järgi, kus AA on lause tõlkimise aeg ning KA on katse sooritamise üldaeg:

$$SA = \frac{AA * 100\%}{KA}$$

Tõlkimise suhteline aeg on esitatud tabelis 4.

¹⁹ Standardhälve on dispersiooni ruutjuur, mis iseloomustab vastuste hajuvust keskmise ümber.

Tabel 4. Lause tõlkimise suhteline aeg (% kogu katse sooritamise ajast)

	Lause 1	Lause 2	Lause 3	Lause 4
Katseisik 1	3,31	6,99	5,06	7,54
Katseisik 2	5,97	4,45	5,66	4,89
Katseisik 3	3,86	5,25	4,56	5,48
Katseisik 4	4,65	7,36	4,21	4,09
Katseisik 5	5,70	6,28	5,18	5,39
Katseisik 6	5,60	5,67	8,37	7,35
Katseisik 7	3,63	6,64	7,45	3,95
Katseisik 8	5,55	6,55	18,12	6,83
Katseisik 9	9,14	4,11	6,43	15,31
Katseisik 10	11,62	3,65	9,86	11,29
Katseisik 11	8,99	3,51	4,52	3,12
Katseisik 12	6,38	6,28	6,01	6,44
Katseisik 13	3,66	7,33	4,88	4,91
Katseisik 14	4,16	5,44	4,95	8,38
Katseisik 15	7,14	4,75	7,52	7,71
Katseisik 16	3,37	10,38	6,79	6,28
Katseisik 17	4,75	2,49	5,48	8,19
Katseisik 18	5,69	5,28	10,09	7,90
Katseisik 19	5,19	7,20	8,69	5,34
Katseisik 20	9,22	4,34	5,84	6,96
Katseisik 21	6,23	4,79	5,69	6,13
Katseisik 22	5,68	4,57	7,88	6,23
Katseisik 23	1,88	3,78	20,12	2,57
Katseisik 24	3,02	3,85	10,20	6,80
Katseisik 25	7,49	5,19	5,42	11,47
Keskmine	5,67	5,45	7,56	6,82
Standardhälve	2,29	1,68	3,92	2,76

Tabelist 4 on näha, et lause (1) tõlkimine moodustas keskmiselt 5,67% kõikide tekstide tõlkimise ajast, lause (2) 5,45%, lause (3) 7,65% ning lause (4) 6,82%.

Tabelis 5 on toodud metafoorse väljendi tõlkimisega seotud pausid pikkusega 5 sekundit ja rohkem, mis eelnesid fraasi tõlkele.

Tabel 5. Pausi pikkus (s, >5 s)

	Väljend 1	Väljend 2	Väljend 3	Väljend 4
Katseisik 1	8,22	8,28	30,48	27,02
Katseisik 2	7,70	13,81	7,38	38,81
Katseisik 3	5,39	34,44	12,31	23,59
Katseisik 4	26,88	11,55	12,86	10,61
Katseisik 5	7,89	6,89	27,02	7,03
Katseisik 6	18,28	9,52	18,80	13,27
Katseisik 7	6,97	7,78	78,20	7,44
Katseisik 8	32,84	9,38	41,98	28,49
Katseisik 9	7,45	6,42	28,28	16,39
Katseisik 10	8,06	6,41	20,49	41,44
Katseisik 11	22,70	12,47	17,36	5,42
Katseisik 12	7,24	12,22	6,06	5,42
Katseisik 13	7,22	5,41	6,00	12,69
Katseisik 14	7,81	8,42	11,44	5,67
Katseisik 15	12,14	6,75	51,13	10,92
Katseisik 16	5,05	6,67	6,34	31,34
Katseisik 17	5,98	16,80	14,16	29,44
Katseisik 18	7,55	6,89	45,72	8,94
Katseisik 19	9,13	8,63	42,64	6,22
Katseisik 20	5,14	5,83	8,34	8,06
Katseisik 21	6,80	5,50	10,09	5,52
Katseisik 22	5,66	5,61	11,59	9,89
Katseisik 23	5,33	23,59	125,05	5,66
Katseisik 24	10,34	9,30	8,20	45,31
Katseisik 25	8,97	5,00	29,30	30,56
Keskmine	10,27	10,14	26,85	17,41
Standardhälve	7,18	6,58	27,08	12,85

Tabelist on näha, et metafoorsete fraaside ees peetud pausi pikkus erines märkimisväärselt: kui väljendite (1) ja (2) ees tehtud pauside pikkused olid keskmiselt 10,27 ja 10,14 s, siis metafoorse fraasi (3) ees esinenud pausi pikkus oli keskmiselt 26,85 s ning fraasi (4) 17,41 s.

Kuna võib oletada, et pauside pikkus varieerub ka sõltuvalt individuaalsest tõlkimise kiirusest, otsustasin arvutada valemi (1) järgi ka pauside suhtelised pikkused, mis näitavad, mitu protsenti kogu katse sooritamise ajast moodustab ühe või teise metafoorse väljendi ees esinev paus.

Tabel 6. Suhteline pausi pikkus, (% kogu katse sooritamise ajast, > 5 s)

	Väljend 1	Väljend 2	Väljend 3	Väljend 4
Katseisik 1	0,15	0,15	0,56	0,50
Katseisik 2	0,33	0,59	0,32	1,66
Katseisik 3	0,28	1,77	0,63	1,21
Katseisik 4	1,11	0,48	0,53	0,44
Katseisik 5	0,26	0,23	0,91	0,24
Katseisik 6	1,45	0,75	1,49	1,05
Katseisik 7	0,34	0,38	3,81	0,36
Katseisik 8	1,20	0,34	1,53	1,04
Katseisik 9	0,21	0,18	0,78	0,45
Katseisik 10	0,31	0,24	0,78	1,58
Katseisik 11	1,05	0,58	0,81	0,25
Katseisik 12	0,29	0,48	0,24	0,21
Katseisik 13	0,23	0,17	0,19	0,40
Katseisik 14	0,46	0,50	0,68	0,34
Katseisik 15	0,43	0,24	1,79	0,38
Katseisik 16	0,15	0,20	0,19	0,96
Katseisik 17	0,15	0,43	0,36	0,75
Katseisik 18	0,26	0,24	1,58	0,31
Katseisik 19	0,66	0,62	3,06	0,45
Katseisik 20	0,39	0,44	0,63	0,61
Katseisik 21	0,48	0,39	0,72	0,39

Katseisik 22	0,32	0,31	0,65	0,55
Katseisik 23	0,17	0,75	3,99	0,18
Katseisik 24	0,23	0,21	0,18	1,02
Katseisik 25	0,37	0,21	1,22	1,27
Keskmine	0,45	0,44	1,11	0,66
Standardhälve	0,36	0,33	1,06	0,43

Tabelist 6 on näha, et kui võtta arvesse 5 sekundist pikemad pausid, mis esinevad metafoorse väljendi tõlke ees, siis väljendite (1) ja (2) esinenud pauside pikkus oli peaaegu samasugune – keskmiselt 0,45 ja 0,44% kogu katse sooritamise ajast. Väljendi (3) peetud paus moodustas keskmiselt 1,11% kogu katse ajast ning väljendi (4) esinev paus 0,66%.

Tabelites 7 ja 8 on toodud kõikide pauside summa, mis olid pikemad kui 1 s ning eelnesid metafoorse väljendi tõlke sisestamisele või esinesid selle käigus. Tabelis 7 on toodud pauside absoluutne pikkus sekundites.

Tabel 7. Pausi pikkus (s, >1 s)

	Väljend 1	Väljend 2	Väljend 3	Väljend 4
Katseisik 1	21,44	81,06	91,42	35,94
Katseisik 2	4,52	3,75	30,02	6,64
Katseisik 3	6,41	5,53	12,31	32,39
Katseisik 4	5,72	14,77	15,47	16,94
Katseisik 5	25,30	7,41	27,02	35,55
Katseisik 6	18,28	10,61	39,52	19,09
Katseisik 7	8,45	5,50	98,64	30,00
Katseisik 8	36,99	13,31	135,06	62,47
Katseisik 9	98,88	6,42	28,28	43,44
Katseisik 10	13,17	4,33	31,58	196,22
Katseisik 11	24,16	6,11	29,09	20,56
Katseisik 12	25,86	13,94	15,66	21,31
Katseisik 13	15,05	12,66	17,25	66,64
Katseisik 14	11,06	2,16	3,63	4,34

Katseisik 15	50,89	3,70	69,86	60,19
Katseisik 16	4,03	15,13	30,69	15,39
Katseisik 17	32,17	4,95	37,70	76,56
Katseisik 18	4,61	6,89	126,13	13,88
Katseisik 19	8,45	3,17	9,28	6,22
Katseisik 20	3,20	2,88	6,78	10,03
Katseisik 21	18,52	5,50	10,09	6,63
Katseisik 22	11,72	7,45	10,09	14,30
Katseisik 23	10,41	1,20	125,05	14,89
Katseisik 24	28,67	18,88	54,05	37,22
Katseisik 25	35,98	11,94	44,89	160,65
Keskmine	20,96	10,77	43,98	40,30
Standardhälve	20,40	15,39	40,21	46,52

Tabelist on näha, et esimese fraasi ees ja selle tõlkimise käigus peetud pauside summa oli keskmiselt 20,96 s. Teise metafoorse väljendi puhul oli vastav näitaja 10,77 s, kolmanda puhul 43,98 s ning neljanda 40,30 s.

Tabelis 8 on toodud suhtelised pauside pikkused, mis on arvutatud sama valemi (1) järgi.

Tabel 8. Suhteline pausi pikkus, (% kogu katse sooritamise ajast, > 1 s)

	Väljend 1	Väljend 2	Väljend 3	Väljend 4
Katseisik 1	0,40	1,50	1,69	0,66
Katseisik 2	0,19	0,16	1,28	0,28
Katseisik 3	0,33	0,28	0,63	1,67
Katseisik 4	0,24	0,61	0,64	0,70
Katseisik 5	0,85	0,25	0,91	1,19
Katseisik 6	1,45	0,84	3,13	1,51
Katseisik 7	0,41	0,27	4,81	1,46
Katseisik 8	1,35	0,48	4,92	2,28
Katseisik 9	2,74	0,18	0,78	1,20
Katseisik 10	0,50	0,17	1,21	7,49

Katseisik 11	1,12	0,28	1,35	0,95
Katseisik 12	1,03	0,55	0,62	0,84
Katseisik 13	0,47	0,40	0,54	2,08
Katseisik 14	0,65	0,13	0,21	0,26
Katseisik 15	1,79	0,13	2,45	2,11
Katseisik 16	0,12	0,46	0,94	0,47
Katseisik 17	0,82	0,13	0,96	1,95
Katseisik 18	0,16	0,24	4,35	0,48
Katseisik 19	0,61	0,23	0,67	0,45
Katseisik 20	0,24	0,22	0,52	0,76
Katseisik 21	1,31	0,39	0,72	0,47
Katseisik 22	0,66	0,42	0,57	0,80
Katseisik 23	0,33	0,04	3,99	0,48
Katseisik 24	0,64	0,42	1,21	0,84
Katseisik 25	1,50	0,50	1,87	6,69
Keskmine	0,80	0,37	1,64	1,52
Standardhälve	0,62	0,30	1,44	1,78

Tabelist selgub, et esimese metafoorse väljendi tõlkimisega seotud pauside pikkus moodustas keskmiselt 0,80%, teise 0,37%, kolmanda 1,64% ning neljanda 1,52% kogu katse sooritamise ajast.

Pärast tõlke sooritamist paluti katseisikutel hinnata tekstide tõlkimise raskust viiepallisel skaalal, kus 1 tähendas, et teksti oli väga lihtne, ning 5, et teksti oli väga raske tõlkida. Tekstide tõlkimise raskuse hinnangud on esitatud tabelis 9.

Tabel 9. Teksti tõlkimise raskus

	Tekst 1	Tekst 2	Tekst 3	Tekst 4
Katseisik 1	2	2	3	4
Katseisik 2	5	3	1	4
Katseisik 3	2	2	3	3
Katseisik 4	3	4	5	5
Katseisik 5	3	4	5	5

Katseisik 6	1	2	3	3
Katseisik 7	1	2	3	1
Katseisik 8	2	3	5	4
Katseisik 9	2	3	3	4
Katseisik 10	2	2	3	2
Katseisik 11	1	3	3	4
Katseisik 12	3	4	2	4
Katseisik 13	3	2	4	4
Katseisik 14	1	2	1	3
Katseisik 15	3	3	3	3
Katseisik 16	3	3	3	3
Katseisik 17	1	3	4	4
Katseisik 18	1	1	1	1
Katseisik 19	3	2	4	2
Katseisik 20	1	1	1	1
Katseisik 21	1	1	1	1
Katseisik 22	3	3	3	3
Katseisik 23	1	2	4	1
Katseisik 24	2	2	2	2
Katseisik 25	1	3	4	4
Keskmine	2,04	2,48	2,96	3,00
SD	1,06	0,87	1,27	1,29

Tabelist selgub, et kõige lihtsam oli katses osalejate arvates tõlkida esimest teksti – sellele pandud hinnang oli keskmiselt 2,04 punkti. Teise teksti tõlkimise raskust hinnati keskmiselt 2,48 punktiga ning kolmanda 2,96 punktiga. Kõige raskem oli katseisikute meelest tõlkida neljandat teksti, mille keskmine hinnang oli 3,0.

Seejärel paluti katseisikutel kommenteerida, milliseid sõnu ja fraase oli igas tekstis kõige raskem tõlkida. Tabelis 10 on toodud metafoorsete fraaside mainimise sagedus ehk katseisikute arv, kes on tunnistanud, et vastav metafoorne fraas tekitas neile tõlkimisel raskusi.

Tabel 10. Tõlkimisel raskusi tekitanud metafoorsed väljendid

Tekst	Metafoorne väljend	Mainimise sagedus
1	et võtab võimu kolmeks aastaks enda kätte	5
2	et Eesti valitsus ei istuks käed rüpes	3
3	ent lollustele pannakse kohe käsi ette	12
4	jäävad valitsuse käed tihti lühikeseks	3

Järgnevalt selgitati välja tõlkimisel kasutatud strateegiad. Magistritöös eristati järgmiseid tõlkestrateegiaid: metafoorse väljendi otsetõlge (võimalik juhul kui sihtkeeles on olemas täpselt samasugune metafoorne väljend), väljendi asendamine teise metafoorse väljendiga, mis sisaldab samuti sõna *käsi*, väljendi asendamine kehaosadega mitteseotud metafoorse väljendiga, mittemetafoorne parafras ja fraasi väljajätt sõltumata selle põhjusest. Metafooride tõlkestrateegiad on toodud tabelis 11.

Tabel 11. Metafooride tõlkestrateegiad

Tekst	Metafoor	Tõlkestrateegia					Kokku
		Otse- tõlge	Asenda- mine teise käsi- metafoo- riga	Asenda- mine teise meta- foori- ga	Mitte- meta- foor- ne para- fraas	Välja- jätt	
1	võimu enda kätte võtma	22	-	-	3	-	25
2	käed rüpes istuma	25	-	-	-	-	25
3	käsi ette panema	-	2	3	16	4	25
4	käed jäävad lühikeseks	8	4	-	13	-	25
Kokku		55	6	3	32	4	125

4.4.2. Tõlkija kogemuse mõju kognitiivsele pingutusele

Et välja selgitada, kuidas tõlkija kogemus mõjutab tõlkeprotsessi ja sellega kaasnevat kognitiivset pingutust, jaotati kõik uurimusest osa võtnud katseisikud kolmeks rühmaks. Esimeses rühmas olid inimesed, kes ei ole enda sõnul kunagi tõlkimisega kokku puutunud. Teise rühma kuulusid isikud, kes on vahetevahel tõlkinud, kuid ei ole kunagi tõlkevaldkonnas töötanud. Kolmanda rühma moodustasid kutselised tõlkijad, kes on töötanud tõlkevaldkonnas ning kelle tööstaaz ületab 3 aastat. Rühmades oli vastavalt 7, 11 ja 7 inimest.

Metafoorseid fraase sisaldavate lausete tõlkimiseks kulunud keskmine absoluutne ja suhteline aeg katseisikute rühmade kaupa on toodud tabelites 12 ja 13.

Tabel 12. Lause tõlkimise keskmine absoluutne aeg (AA), s

	Tõlkekogemuseta inimesed	SD	Mittekutselised tõlkijad	SD	Kutselised tõlkijad	SD
Lause 1	162,46	78,75	144,37	75,76	120,75	45,77
Lause 2	158,79	106,28	153,49	67,79	112,58	63,13
Lause 3	227,57	138,86	181,48	103,04	210,63	199,37
Lause 4	224,50	118,71	202,68	139,11	117,61	57,17
Keskmine	193,33		170,51		140,39	
Katse sooritamise üldae	2982,09	1352,38	2636,68	877,05	2270,75	805,93

Tabelist 12 on näha, et kõigi katsetekstide tõlkimiseks kulutasid kõige rohkem aega (keskmiselt 49,70 min) inimesed, kellel ei ole tõlkekogemust. Teisel kohal olid mittekutselised tõlkijad, kes kulutasid tõlkimiseks keskmiselt 43,95 min. Kõige vähem aega ehk keskmiselt 37,85 min võttis tõlkimine kutselistel tõlkijatel.

Uurimuse objektiks olevate lausete tõlkimiseks kulutasid kõige rohkem aega sanuti tõlkekogemuseta inimesed – keskmiselt 193,33 s. Teisel kohal olid taas mittekutselised tõlkijad (keskmiselt 170,51 s) ning kolmandal kutselised tõlkijad (140,39 s).

Erinevused suhtelise tõlkimise aja vahel olid väiksemad, kuid siiski säilisid: tõlkekogemuseta inimestel moodustas lausete tõlkimine keskmiselt 6,64% kogu katse sooritamise ajast, mittekutselistel tõlkijatel 6,36% ning kutselistel 6,14%.

Tabel 13. Lause tõlkimise keskmine suhteline aeg (SA), % katse sooritamise ajast

	Tõlkekogemuseta inimesed	SD	Mittekutselised tõlkijad	SD	Kutselised tõlkijad	SD
Lause 1	5,77	2,74	5,47	1,94	5,91	2,64
Lause 2	5,27	1,64	5,97	1,90	4,80	1,26
Lause 3	8,09	4,84	6,67	1,73	8,43	5,51
Lause 4	7,44	1,99	7,33	3,41	5,40	1,97
Keskmine	6,64		6,36		6,14	

Metafoorsete fraaside tõlkimisega seotud pauside absoluutne ja suhteline pikkus rühmade kaupa on esitatud tabelites 14 – 17. Tabelis 14 esitatud pauside pikkust mõõdeti esimese meetodiga ehk võeti arvesse üht pausi, mis eelnes metafoorse fraasi tõlkimisele ning oli vähemalt 5 s pikk.

Tabel 14. Keskmine pausi pikkus (s, >5 s)

	Tõlkekogemuse- ta inimesed	SD	Mittekutselised tõlkijad	SD	Kutselised tõlkijad	SD
Väljend 1	12,38	10,00	9,97	5,91	8,63	6,28
Väljend 2	13,10	10,02	8,78	2,73	9,33	6,78
Väljend 3	23,60	10,38	25,62	23,41	32,02	43,19
Väljend 4	24,32	11,30	18,97	14,74	8,02	2,73
Keskmine	18,35		15,84		14,50	

Kõige pikemat pausi tegid tõlkekogemuseta katseisikud (keskmiselt 18,35 s), teisel kohal olid mittekutselised tõlkijad (15,84 s) ning kõige lühem paus oli kutselistel tõlkijatel (14,50).

Tabelis 15 on esitatud valemi (1) arvutatud keskmised suhtelised pauside pikkused.

Tabel 15. Keskmise suhteline pausi pikkus (% kogu katse sooritamise ajast, > 5 s)

	Tõlkekogemuse- ta inimesed	SD	Mittekutselised tõlkijad	SD	Kutselised tõlkijad	SD
Väljend 1	0,54	0,54	0,42	0,27	0,41	0,30
Väljend 2	0,56	0,57	0,37	0,17	0,41	0,20
Väljend 3	0,90	0,45	1,16	1,24	1,22	1,29
Väljend 4	0,91	0,45	0,69	0,47	0,39	0,16
Keskmise	0,73		0,66		0,61	

Tabelist on näha, et erinevust pauside suhtelises pikkuses on taas väiksem, kuid siiski jääb: tõlkekogemuse- katseisikutel moodustas keskmine pausi pikkus 0,73% kõigi tekstide tõlkimise ajast, mittekutselistel tõlkijatel 0,66% ning kutselistel 0,61%.

Tabelis 16 toodud pauside pikkust mõõdeti teise meetodiga ehk võeti arvesse kõik vähemalt 1 s pikkused pausid, mis eelnesid vahetult metafoorse fraasi tõlkimisele või esinesid tõlkeprotsessi käigus. Tabelis 17 on aga esitatud suhtelised pauside pikkused.

Tabel 16. Keskmise pausi pikkus (s, > 1 s)

	Tõlkekogemuse- ta inimesed	SD	Mittekutselised tõlkijad	SD	Kutselised tõlkijad	SD
Väljend 1	21,96	10,60	25,68	28,69	12,52	7,44
Väljend 2	18,17	27,92	9,03	5,97	6,10	3,66
Väljend 3	53,51	43,62	36,41	28,63	46,36	54,62
Väljend 4	65,46	60,88	36,58	44,68	20,99	20,59
Keskmise	39,78		26,93		21,49	

Tabel 17. Keskmise suhteline pausi pikkus (% kogu katse sooritamise ajast, > 1 s)

	Tõlkekogemuseta inimesed	SD	Mittekutselised tõlkijad	SD	Kutselised tõlkijad	SD
Väljend 1	0,81	0,45	0,90	0,81	0,61	0,45
Väljend 2	0,52	0,50	0,33	0,18	0,28	0,13
Väljend 3	1,92	1,56	1,41	1,29	1,72	1,70
Väljend 4	2,39	2,31	1,39	1,84	0,86	0,57
Keskmine	1,41		1,01		0,87	

Ühest sekundist pikemate pauside puhul jääb erinevus katseisikute rühmade vahel samaks: nii absoluutne kui ka suhteline pausi pikkus on kõige suurem tõlkekogemuseta inimestel ning kõige väiksem kutselistel tõlkijatel.

Tabelis 18 on toodud tekstide tõlkimise raskusele pandud keskmised hinnangud rühmade kaupa. Tabelist saab näha, et kõige raskemaks pidasid tekste tõlkekogemuseta inimesed (keskmise hinnang on 2,93). Peaaegu sama oli mittekutseliste tõlkijate hinnang – keskmiselt 2,82. Kutselised tõlkijad aga panid tekstidele keskmiselt 2,00 punkti.

Tabel 18. Keskmise tekstide tõlkimise raskus

	Tõlkekogemuseta inimesed	SD	Mittekutselised tõlkijad	SD	Kutselised tõlkijad	SD
Tekst 1	1,86	0,69	2,45	1,21	1,57	0,98
Tekst 2	2,57	0,79	2,82	0,75	1,86	0,90
Tekst 3	3,71	0,95	2,82	1,25	2,43	1,40
Tekst 4	3,57	0,98	3,18	1,17	2,14	1,46
Keskmine	2,93		2,82		2,00	

Tabelis 19 on esitatud metafoorsete väljendite tõlkestrateegiad katseisikute rühmade kaupa. Numbriga 1 on täbelis tähistatud otsetõlge, numbriga 2 metafoori asendamine tõlkes teise *käsi*-metafooriga, numbriga 3 asendamine kehaosadega mitteseotud metafooriga, numbriga 4 väljendi mittemetafoorne parafras ning numbriga 5 metafoorse väljendi väljajätmine.

Tabel 19. Metafooride tõlkestrateegiad

	Tõlkekogemuseta inimesed					Mittekutselised tõlkijad					Kutselised tõlkijad				
	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
Väljend 1	6			1		10			1		6			1	
Väljend 2	7					11					7				
Väljend 3		1	1	4	1		1	1	6	3			1	5	1
Väljend 4	2	1		4		4	3		4		2			5	
Kokku	15	2	1	9	1	25	4	1	11	3	15	0	1	11	1

4.4.3. Statistiline andmeanalüüs

Kvantitatiivse uurimuse tulemuste statistilise analüüsi läbiviimiseks kasutasin lineaarset segamudelit (ingl *Linear Mixed Model*) ja dispersioonianalüüsi ehk ANOVA (ingl *ANalysis Of Variance*) testi.

Lineaarset segamudelit kasutasin selleks, et analüüsida mõistemetafoori keeltevahelise varieerumise mõju kognitiivsele pingutusele, mis kaasneb metafoorsete väljendite tõlkimisega. Analüüs näitab, kas rühmadevahelised erinevused tõlkimised ehk erinevused, mis on seotud mõistemetafoori keeltevahelise varieerumisega, on suuremad, kui rühmasisesed ehk erinevused, mis on tingitud tõlkija kogemusest, tööstiili eripärast või muudest teguritest. Lineaarne segamudel sobib analüüsiks, kui variaablit ehk käesoleval juhul lausete tõlkimise aega ja pauside pikkust mõõdetakse korduvalt ühes ja samas katseisikute rühmas.

Analüüs viidi läbi statistikatarkvara RStudio 3.5.0 abil. Tabelis 20 on esitatud lineaarse segamudeli abil läbi viidud tõlkimise aja ja pauside pikkuse statistilise analüüsi tulemused. Erinevust metafoorsete fraaside tõlkimist kajastavate näitajate vahel peeti statistiliselt oluliseks, kui p-väärtus oli väiksem kui 0,05.

Tabel 20. Kvantitatiivsete andmete statistiline analüüs lineaarse segamudeli abil (p-väärtus)

	Lause 1	Lause 2	Lause 3	Lause 4
Lause tõlkimise aeg, s	x	0,98	0,02	0,10
Lause tõlkimise suhteline aeg, %	x	0,77	0,02	0,15
Pausi pikkus, s (> 5 s)	x	0,98	0,00	0,11
Suhteline pausi pikkus, % (> 5 s)	x	0,93	0,00	0,23
Pausi(de) pikkus, s (> 1 s)	x	0,26	0,01	0,04
Suhteline pausi(de) pikkus, % (> 1 s)	x	0,20	0,01	0,03

Analüüsi käigus võrreldi lause (1) ja ülejäänud lausete tõlkimise aega ning metafoorse väljendi (1) ja ülejäänud metafoorsete fraaside tõlkimisega seotud pauside pikkust. Tabelist on näha, et lause (1) ja lause (3) võrdlemisel esinevad statistiliselt olulised erinevused nii tõlkimise aja kui ka pauside pikkuse puhul, kusjuures erinevad nii absoluutsed kui ka suhtelised näitajad. Lause (1) ja lause (4) võrdlemisel on erinevused statistiliselt olulised vaid metafoorse väljendi tõlkimisega seotud 1 sekundist pikemate pauside summa puhul. Lause (1) ja (2) võrdlemisel mitte mingeid statistiliselt olulisi erinevusi ei ole.

Selleks, et analüüsida metafooride tõlkimisega kaasneva kognitiivse pingutuse sõltuvust tõlkija kogemusest, kasutasin ANOVA testi. ANOVA annab võimaluse kontrollida, kas rühmadevaheline dispersioon on suurem kui rühmasisene dispersioon ehk kas rühmadevahelised erinevused on statistiliselt olulised. See test sobib hästi rohkem kui kahe rühma omavaheliseks võrdluseks, kui rühmades on erinevad katseisikud. (Gomez 2013)

Analüüsi läbiviimiseks kasutati statistilise andmetötluse paketi IBM SPSS Statistics 22 funktsiooni One-Way ANOVA. ANOVA testi tulemused on esitatud tabelis 20. Erinevust metafoorsete fraaside tõlkimise aja ja pauside pikkuste vahel hinnati samuti p-väärtuse põhjal.

Tabel 21. Kvantitatiivsete andmete statistiline analüüs ANOVA testi abil (p-väärtus)

	Lause 1	Lause 2	Lause 3	Lause 4
Lause tõlkimise aeg, s	0,542	0,482	0,795	0,205
Lause tõlkimise suhteline aeg, %	0,923	0,353	0,612	0,287
Pausi pikkus, s (> 5 s)	0,629	0,384	0,840	0,044
Suhteline pausi pikkus, % (> 5 s)	0,746	0,513	0,831	0,069
Pausi(de) pikkus, s (> 1 s)	0,894	0,313	0,686	0,287
Suhteline pauside pikkus, % (> 1 s)	0,648	0,287	0,766	0,270

Tabelist on näha, et ainuke statistiliselt oluline rühmadevaheline erinevus on seotud metafoorse fraasi (4) tõlkimisele eelneva 5 sekundist pikema pausiga. Ülejäänud juhtudel on tõlkimise näitajate rühmasisene dispersioon suurem kui rühmadevaheline.

4.5. Arutelu

4.5.1. Tõlkimise aeg ja pausid

Metafoorseid fraase sisaldavate lausete tõlkimise aja analüüs on näidanud, et kõige rohkem aega nõudis katseisikutelt lause (3) tõlkimine, mis sisaldas metafoorset väljendit (3) *käsi ette panema*. Selle lause tõlkimine kestis keskmiselt 202,55 s. Teisel kohal oli lause (4), mis sisaldas väljendit (4) *käed jäävad lühikeseks* ning mille tõlkimiseks kulus katseisikutel keskmiselt 184,97 s. Metafoorseid väljendeid (1) *võimu enda kätte võtma* ja (2) *käed rüpes istuma* sisaldavate lausete tõlkimiseks kulutasid katseisikud peaaegu võrdselt aega – vastavalt 142,82 ja 143,52 s.

Analüüsidest tõlkimise suhtelist aega ehk seda, mitu protsenti moodustab metafoori sisaldava lause tõlkimine kogu katse sooritamise ajast, on näha, et ka siin nõudis kõige rohkem aega lause (3), mille tõlkimise aeg moodustas keskmiselt 7,56% kõigi tekstide tõlkimise ajast. Teisel kohal oli taas lause (4), mille tõlkimine võttis keskmiselt 6,82%, ning lausete (1) ja (2) tõlkimine moodustas vastavalt 5,67% ja 5,45% kõigi tekstide tõlkimise ajast.

Kuna metafoorseid fraase sisaldavad laused olid üsna pikad ning nende tõlkimise protsessi võisid mõjutada peale metafooride ka teised tegurid (sõnavara, grammatilised konstruktsioonid, sõnajärg jms), mõõdeti ka metafoorse väljendi tõlkimisega vahetult seotud pauside pikkust. Kognitiivse tõlketeaduse suunal töötavate uurijate seas puudub ühine arusaam sellest, kui pikk peaks olema paus, et osutada just tõkelahenduse valikuga seotud kognitiivsele pingutusele, sellepärast kasutati pauside mõõtmiseks kaht erinevat meetodit.

Esimesel juhul võeti arvesse üks paus pikkusega 5 s ja rohkem, mis eelnes metafoorse fraasi tõlkele, kuna oletati, et selle pausi ajal kaalub katseisik metafoorse väljendi tõlkimise strateegiat. Selgus, et kõige pikemad pausid eelnesid fraasi (3) tõlkele – nende keskmine pikkus oli 26,85 s. Teisel kohal oli väljend (4), mille tõlke sisestamise eelnevalt mõtlesid katseisikud keskmiselt 17,41 s. Pausid metafoorsetele fraaside (1) ja (2) tõlkimise ees olid umbes kaks korda lühemad – vastavalt 10,27 ning 10,14 s.

Teisel juhul võeti arvesse kõik pausid, mis olid pikemad kui 1 s ning kas eelnesid metafoorse väljendi tõlkele või esinesid tõlkeprotsessi käigus. Sel juhul olid kõige pikemad metafoorsete väljendite (3) ja (4) tõlkimisega seotud pausid – vastavalt 43,98 ning 40,30 s. Väljendiga (1) seotud pauside keskmine pikkus oli 20,96 s ning kõige lühemad olid pausid metafoorse fraasi (2) ees – keskmiselt 10,77 s.

Seega saab nii tõlkimise aja kui ka tõlkeprotsessi käigus peetud pauside pikkuse põhjal öelda, et kõige rohkem kognitiivset pingutust nõudis metafoorsete väljendite (3) ja (4) tõlkimine, samal ajal kui väljendeid (1) ja (2) oli tunduvalt lihtsam tõlkida. Lineaarse segamudeli abil läbi viidud kvantitatiivsete andmete statistiline analüüs on aga näidanud, et statistiliselt olulisi erinevusi on näha vaid lausete (1) ja (2) ning lause (3) tõlkimise aja ja vastavate metafoorsete väljendite tõlkimisega seotud pauside pikkuse võrdlemisel. Lausete (1) ja (2) ja lause (4) võrdlemisel on statistiliselt olulisi erinevusi näha vaid viimase näitaja ehk ühest sekundist pikemate pauside summa puhul.

4.5.2. Tõlkeprotsessi subjektiivne raskus ja tõlkestrateegiad

Tõlkimise aja ja pauside pikkuse analüüsi tulemusi kinnitab ka tekstide tõlkimise raskuse subjektiivne hinnang: katseisikud hindasid tekstide (1) ja (2) tõlkimise raskust keskmiselt 2,04 ja 2,48 punktiga, samal ajal kui tekstide (3) ja (4) subjektiivne raskus oli

vastavalt 2,96 ning 3,00 punkti. Seega olid katseisikute arvates kõige raskemad tekstid (3) ja (4), samal ajal kui Coleman-Liau indeks (mis võtab arvesse teksti väliseid omadusi ega kajasta selle sisu) on kõrgem hoopis tekstidel (1) ja (3).

Samas ei tohi unustada sellest, et metafooride olemasolu ei ole ainuke tegur, mis mõjutab teksti tõlkimise subjektiivset raskust. Selleks, et välja selgitada, kas kognitiivne pingutus oli tõesti seotud metafooride tõlkimisega, analüüsiti ka katse kvalitatiivseid andmeid ehk küsitluse tulemusi.

Küsitluse käigus paluti katseisikutel loetleda kõik sõnad või fraasid, mis tekitasid neile tõlkeprotsessi käigus raskusi. Kõige sagedamini nimetasid katseisikud metafoorset fraasi (3) *käsi ette panema*, mida mainis 12 inimest. See toetab kvantitatiivsete andmete analüüsi tulemust, mille järgi nõudis väljendi (3) tõlkimine kõige rohkem kognitiivset pingutust. Teisel kohal oli väljend (1) *võimu kätte võtma*, mida nimetati viis korda, kuid katseisikute jäetud kommentaaridest selgus, et see ei pruugi olla seotud metafoori endaga, vaid pigem lause sisuga. Näiteks küsis üks katseisik, kuidas saab kuningas enda kätte võimu võtta, kui ta ongi juba riigipea. Kvantitatiivsed andmed näitavad samuti, et metafoorne väljend (1) katseisikutele suuri raskusi ei valmistanud. Metafoorset väljendit (2) *käed rüpes istuma* nimetati vaid kolm korda, seega ei tekitanud see fraas katseisikutele ka erilisi raskusi. Kvalitatiivsed andmed langevad siin kokku kvantitatiivsetega, mille järgi nõudis selle fraasi tõlkimine kõige vähem kognitiivset pingutust. Fraasi (4) *käed jäävad lühikeseks* mainiti samuti kolm korda, järelikult ka selle väljendi tõlkimine katseisikutele erilisi raskusi ei valmistanud. Siin ei lange aga kvalitatiivse analüüsi tulemused kvantitatiivsete andmetega kokku, kuna tõlkimise aja ja pauside pikkuse järgi oli see väljend teisel kohal. Seda võib seletada kaheti. Esiteks võis väljendi tõlkimise raskust mõjutada mõni muu fraas, mis asus tekstis metafoorse fraasi kõrval. Tõepoolest, samas lauses esineb veel üks väljend, mida võib pidada metafoorseks: *tööpuuduse leevendamisel*. Kuus katseisikut märkisid, et seda väljendit oli raske tõlkida. Teiseks põhjuseks võib olla see, et, nagu on mainitud alapeatükis 2.1, toimub tõlkeprotsess nii teadlikul kui ka alateadlikul tasandil ning katseisik ei pruugi tõlkides kõiki raskusi teadvustada.

Viimaks analüüsisin metafooride tõlkimiseks kasutatud tõlkestrateegiaid. Väljendi (1) *võimu enda kätte võtma* tõlkimisel kasutasid peaaegu kõik katseisikud sõnasõnalist

otsetõlget ning vaid kolm inimest eelistasid lauset parafraseerida nii, et metafoor sellest kaoks (näide 1).

Näide 1.

(...) aasta varem oli kuningas kuulutanud, et võtab võimu kolmeks aastaks enda kätte.

(...) год назад король на три года провозгласил себя абсолютным монархом.

‘(...) aasta varem oli kuningas ennast kolmeks aastaks kuulutanud absoluutseks monarhiks.’

Väljendi (2) *käed rüpes istuma* tõlkisid kõik katseisikud sõnasõnaliselt. Väljendi (3) *käsi ette panema* tõlkestrateegiad olid palju mitmekesisemad: kaks inimest kasutasid tõlkes teist metafoorset väljendit, mis sisaldas siiski sõna *käsi*, kusjuures lähtekeelse väljendi tähendus kadus selle tulemusel ära (näide 2).

Näide 2.

(...) ent lollustele pannakse kohe käsi ette.

(...) вместо того, чтобы сразу взять голосование в свои руки.

‘(...) selle asemel, et kohe võtta hääletamine enda kätte.’

Kolm katseisikut asendasid lähtekeelse metafoorse väljendi kehaosa-metafooridega mitteseotud metafoorse fraasiga (näide 3).

Näide 3.

(...) ent lollustele pannakse kohe käsi ette.

(...) однако дуракам дороги нет.

‘(...) ent lollidele teed ei anta.’

16 inimest eelistasid tõlkes mittemetafoorset parafraasi (näide 4).

Näide 4.

(...) ent lollustele pannakse kohe käsi ette.

(...) в то же время никаких глупостей терпеть не собираются.

‘(...) samal ajal, mitte mingeid lollusi kannatada ei plaani.’

Veel neli inimest ei osanud metafoori üldse tõlkida ja jätsid selle välja.

Sama pilti võib näha ka väljendi (4) *käed jäävad lühikeseks* tõlkimisel: kaheksa inimest tõlkisid selle sõnasõnaliselt (näide 5), kuigi väljendi tähenduse säilitamise seisukohalt ei olnud see kõige parem valik, kuna, nagu oli mainitud alapeatükis 4.1, kannab idioom *руки коротки* ‘käed on lühikesed’ vene keeles selgelt negatiivset ja halvustavat tähendust ning kõnekeelset varjundit.

Näide 5.

(...) tööpuuduse leevendamisel jäävad valitsuse käed tihti lühikeseks.

(...) *у правительства зачастую слишком руки коротки, чтобы заниматься безработицей.*

‘(...) valitsusel on tihtipeale liiga lühikesed käed, et tegeleda tööpuudusega.’

Neli katseisikut kasutasid teist käe-metafoori (näide 6).

Näide 6.

(...) tööpuuduse leevendamisel jäävad valitsuse käed tihti lühikeseks.

(...) *при решении распространения безработицы у правительства часто связаны руки.*

‘(...) tööpuuduse [probleemi] lahendamisel on valitsuse käed sageli seotud.’

13 inimest valisid aga mittemetafoorse parafraasi (näide 7).

Näide 7.

(...) tööpuuduse leevendamisel jäävad valitsuse käed tihti lühikeseks.

(...) *у правительства возможности для снижения безработицы зачастую ограничены.*

‘(...) valitsuse võimalused tööpuuduse leevendamisel on sageli piiratud.’

Tõlkestrateegiate analüüs näitab, et tõlkestrateegia valik on tingitud ühest küljest metafoori struktuurist lähte- ja sihtkeeles ning teisest küljest „vähima vastupanu tee“ põhimõttest. Nagu oli juba mainitud, kuuluvad esimesed kaks metafoorset väljendit Mandelbliti (1995) klassifikatsiooni järgi SMC-rühma ehk vastavad mõistemetafoorid langevad lähte- ja sihtkeeles kokku. Seega valis valdav enamik katseisikuid (vastavalt 22 ja 25 inimest) nende tõlkimiseks otsetõlke strateegia, mis ühtlasi nõuab ka kõige vähem kognitiivset pingutust. Kolmas ja neljas väljend kuuluvad aga DMC-rühma ehk vastavad mõistemetafoorid ei lange kokku ning nende otsetõlge (kui tõlkija eesmärk on võimalikult täpselt edasi anda väljendi sisu) ei ole võimalik. Seega valisid nii kolmanda kui ka neljanda väljendi puhul enamik katseisikuid (vastavalt 16 ja 13 inimest) mittemetafoorse parafraasi, mis on Sjørupi (2013: 183) järgi otsetõlke kõrvalt teine tõlkija ressursse kokkuhoidev strateegia. Kõige rohkem kognitiivset pingutust nõuab Sjørupi (*ibid*) andmetel teise metafoorse väljendi otsimine ning uurimus kinnitab seda: metafoorset parafraasi valisid väljendite (3) ja (4) tõlkimisel vaid viis ja neli inimest 25-st. Metafoorse väljendi (4) tõlkisid kaheksa inimest sõnasõnaliselt, kuid sellist tõlget ei saa pidada õnnestunuks, kuna lähtekeelse metafoorse väljendi tähendus sellisel juhul moondub.

Tõlkestrateegiate analüüs annab võimaliku vastuse küsimusele, miks keskmine kognitiivne pingutus väljendi (4) ei erine märkimisväärselt väljendite (1) ja (2) tõlkimisega kaasnevast kognitiivsest pingutusest. Väljendi (4) tõlkis kaheksa inimest 25-st sõnasõnaliselt, mis ei andnud täiel määral edasi väljendi sisu, kuid vähendas kognitiivset pingutust. Teisisõnu võib öelda, et osa katseisikuid mõtlesid ekslikult, et vastav mõistemetafoor langeb eesti ja vene keeles kokku, ning käsitlesid metafoorset väljendit (4) samamoodi, nagu väljendeid (1) ja (2). Väljendi (3) otsetõlge oli aga kindlasti võimatu ning seetõttu tuli katseisikutel tahes-tahtmata otsida muid tõlkestrateegiaid, mis suurendas ka kognitiivset pingutust.

4.5.3. Tõlkija kogemus

Järgnevalt analüüsisin katseisikute töökogemuse mõju metafoorsete väljendite tõlkeprotsessile. Tõlkimise aja analüüs on näidanud, et kutselised tõlkijad kulutasid metafoori sisaldavate lausete tõlkimiseks keskmiselt 140,39 s, mittekutselised tõlkijad 170,51 s ning tõlkekogemusega katseisikud 193,33 s. Teisisõnu, kutselised tõlkijad

tõlkisid lauseid metafoorsete fraasidega 1,21 kiiremini, kui mittekukselised tõlkijad, ning 1,38 korda kiiremini, kui tõlkekogemuseta katseisikud. Erandiks oli lause (4), mille tõlkimiseks kulutasid kutselised tõlkijad keskmiselt rohkem aega kui mittekukselised, kuid siin võis tulemust mõjutada see, et katseisikul 23 võttis selle lause tõlkimine oluliselt rohkem aega, kui teistel kutselistel tõlkijatel – 630,38 s, kusjuures ta jättis lõpuks metafoorse fraasi välja. Samas, suhtelise tõlkimise aja analüüsist pole sellist erinevust enam näha. Kõikidel katseisikutel moodustas lausete tõlkimiseks kulunud aeg umbes sama osa kogu katse sooritamise ajast: vastavalt 6,14%, 6,36% ja 6,64%. Seega, kui välistada töö kiirusest tingitud erinevused, siis selgub, et kutselistel tõlkijatel võtab metafoore sisaldavate lausete tõlkimine sama palju aega, kui mittetõlkijatel.

Pauside analüüsil selgus, et esimesel meetodil (ehk võttes arvesse üks 5 sekundist pikem paus, mis eelneb metafoorse väljendi tõlkele) mõõtmise puhul tegid kutselised tõlkijad keskmiselt 1,27 korda lühemaid pause (14,50 s), kui tõlkekogemuseta inimesed (18,35 s), ning 1,09 korda lühemaid pause, kui mittekukselised tõlkijad (15,84 s). Märkimisväärset erinevust oli seejuures näha vaid väljendi (4) ees peetud pauside pikkuste vahel. Suhtelised pauside pikkused olid peaaegu samasugused – vastavalt 0,73%, 0,66% ja 0,61%.

Kui pauside pikkust mõõdeti teisel meetodil (ehk võttes arvesse kõiki pause, mis olid pikemad kui 1 s ning kas eelnesid tõlkele või esinesid selle protsessis), siis kutselistel tõlkijatel oli see näitaja 21,49 s, mittekukselistel tõlkijatel 26,93 s ning tõlkekogemuseta inimestel 39,78. Teisisõnu, kutselised tõlkijad mõtlesid metafoorse fraasi tõlkimisel keskmiselt 1,25 korda vähem, kui mittekukselised tõlkijad, ning 1,85 korda vähem, kui katseisikut, kellel ei olnud üldse tõlkekogemust, kusjuures märkimisväärseid rühmadevahelisi erinevusi on siin näha väljendite (1) ja (4) puhul. Kui võtta aga suhtelised näitajad, siis erinevused rühmade vahel on tagasihoidlikumad ning pausid tõlkimisel moodustavad vastavalt 0,87%, 1,01% ja 1,41% kõikide tekstide tõlkimise ajast.

Statistilise analüüsi ANOVA testi abil on näidanud, et statistiliselt olulised erinevused tõlkekogemuseta isikute, mittetõlkijate ja kutseliste tõlkijate vahel esineb vaid ühel juhul – lause (4) tõlkimisega seotud pauside pikkuse mõõtmisel (p-väärtus on pausi absoluutse pikkuse mõõtmisel 0,04). Ülejäänud juhtudel oli rühmasiseste tulemuste varieerumine

suurem, kui rühmadevahelised erinevused. Seega ei saa statistilise analüüsi põhjal öelda, et metafooride tõlkimisega kognitiivne pingutus sõltuks tõlkija kogemusest.

Sama järelduse saab teha ka tõlkeprotsessi subjektiivsete näitajate põhjal. Keskmine tekstide tõlkimise raskus oli kutseliste tõlkijate arvates 2,00, samal ajal kui mittekutselised tõlkijad panid tekstidele keskmiselt 2,82 punkti ja tõlkekogemuseta inimesed 2,93 punkti. Seega oli tekstide tõlkimise kutseliste tõlkijate seisukohalt umbes 1,5 korda lihtsam, kui ülejäänud katseisikute arvates.

Viimaks analüüsisin tõlkestrateegiad, mida on kasutanud ühe või teise rühma katseisikud. Selgus, et märkimisväärsed erinevusi ei esine ka kasutatud tõlkestrateegiates. Metafoorsete fraaside (1) ja (2) tõlkimiseks kasutas igas rühmas enamik inimesi otsetõlget, samal ajal kui väljendite (3) ja (4) tõlkimisel oli eelistatuim tõlkestrateegia mittemetafoorne parafraas.

4.5.4. Metafooride tõlkeprotsessi uurimise probleeme

Katse kavandamisel ja läbiviimisel esines probleeme, millest osa on seotud tõlke kui protsessi uurimisega ning osa on tingitud mõistemetafooride omadustest.

Esiteks tekitab katse kavandamisel raskusi selge piiri puudumine metafoorsete ja mittemetafoorsete tekstielementide vahel. Keel on läbinisti metafoorne ning väga raske on koostada sellist lauset või teksti, kus oleks ainult üks metafoor, mille tõlke me soovime uurida. Metafoorid leiduvad keeles kõigil tasandil, sh grammatilisel. Käesolevas katses kasutatud tekstis on olemas näiteks sellised väljendid, nagu *üles tõusma*, *Schengeni ruum*, *sisseelamine* jms, mida saab pidada ka metafoorseteks ja mis võivad mõjutada tõlkeprotsessi.

Teiseks põhineb suur osa keeles leiduvaid väljendeid komplekssetel metafooridel (ingl *metaphorical blends*), mis ühendavad endas mitu allikvaldkonda. Näiteks metafoorne väljend *käed rüpes istuma* ühendab endas vähemalt kaht mõistemetafoori: VÕIMUORGAN ON (INIMESE) KEHA ja TEGEVUS ON LIIKUMINE. Käesolevas töös metafooride kompleksust arvesse ei võetud, kuid see võib kahtlemata mõjutada tõlkeprotsessi.

Kolmas probleem seisneb selles, et kognitiivset pingutust võivad metafooride kõrvalt tekitada ka teised tekstielemendid. Katseisikute jäetud kommentaaridest selgus, et neile valmistas tõlkimisel raskusi näiteks eesti keele sõnavara (kuna katses oli võimatu

kasutada abimaterjale), grammatilised konstruktsioonid ja sõnajärg. Kuna metafoorseid fraase ei ole võimalik teistest tekstielementidest eraldada, siis võivad katse tulemused olla mõjutatud hoopis nendest teguritest.

Neljas probleem, mis oli juba selles uurimuses käsitletud, on tõlkeprotsessi segmenteerimine ja jaotamine käitumisühikuteks. Sellega on seotud näiteks sellised küsimused, nagu kognitiivselt olulise pausi pikkus või piir tõlkimise ja tõlke redigeerimise vahel. Seda probleemi ületamisel võib aidata klahvivajutuste meetodi kombineerimine teiste kvantitatiivsete ja kvalitatiivsete meetoditega. Pilgujälgimise meetod võimaldab näiteks mõista, kuhu on pausi ajal suunatud tõlkija tähelepanu ning millega ta tegeleb. Tõlkija suulised kommentaarid aitavad omakorda sügavamalt uurida, kuidas toimub tõlkestrateegia valik ning millest see sõltub.

Kokkuvõte

Kognitiivne tõlketeadus on uus ja perspektiivikas uurimissuund, mis ühendab endas klassikalise tõlketeaduse ja kognitiivse keeleteaduse elemente ning kasutab laialt ka teiste kognitiivsete teadusdistsipliinide mudeleid ja meetodeid. Erinevalt klassikalisest tõlketeadusest, kus on väljakujunenud traditsioon käsitleda tõlke tekstuaalseid või funktsionaalseid aspekte, keskenduvad kognitiivsed tõlkeuuringud eelkõige tõlkele kui protsessile. Kognitiivne lähenemisviis tõlkeuuringutes aitab sügavamalt mõista, milles seisnevad tõlkija oskused ning millised tegurid mõjutavad tõlkestrateegia valikut.

Üks huvitavamaid kognitiivse tõlketeaduse probleeme on metafooride tõlkimine. Lakoffi ja Johnsoni (1980) loodud mõistemetafoori teooria seisukohalt ei ole metafoor lihtsalt kõnekujund, vaid inim mõtlemise vahend, mille abil struktureeritakse (mõistestatakse) ümbritsevat maailma. Seega, nagu oletas Mandelblit (1995), toimub metafooride tõlkimine põhimõtteliselt kõrgemal, kognitiivsel tasandil: tõlkija ei otsi vastavusi mitte konkreetsete väljendite, vaid pigem kognitiivsete struktuuride vahel. Kuna metafooridele on omane keelte- ja kultuuridevaheline varieerumine, siis ka nende tõlkimine sõltub suuresti vastava kognitiivse valdkonna struktuurist lähte- ja sihtkeeles.

Käesoleva magistritöö eesmärk oli välja selgitada, mis teguritest sõltub kognitiivne pingutus kehaosa-metafooride tõlkimisel eesti-vene tõlke näitel. Uurimuse käigus otsiti vastusi kahele küsimusele: kuidas mõjutab kognitiivset pingutust metafoorsete väljendite tõlkimisel mõistemetafoori struktuur lähte- ja sihtkeeles (ehk metafoori keeltevaheline varieerumine) ning kuidas kognitiivne pingutus sõltub tõlkija kogemusest.

Uurimuse objektiks valiti neli katusmetafooril VÕIMUORGAN ON KEHA põhinevat metafoorset väljendit, mis sisaldasid sõna *käsi*. Metafoorsed väljendid tõlkimiseks valiti nii, et esimese kahe väljendi puhul langes mõistemetafoor lähte- ja sihtkeeles kokku ning viimase kahe puhul esines mõistemetafoori struktuuris erinevusi. Oletusi mõistemetafoori struktuuri kohta tehti, analüüsides metafoorsete väljendite esinemist eesti keele korpuses etTenTen ning vene keele rahvuskorpuses ruscorpora.ru. Korpuste abil kontrolliti ka metafooride konventsionaalsust lähte- ja sihtkeeles. Valitud metafoorsete väljendite põhjal koostati neli uurimisteksti, millele lisati üks soojendustekst. Metafoorseid fraase

sisaldavad laused olid täpselt sama pikkusega ning null-hüpotees eeldas, et nende tõlge võtab sama palju aega.

Kognitiivse pingutuse mõõtmiseks kasutati klahvivajutusi salvestavat programmi Translog-II, mille abil mõõdeti kaht näitajat, mida on ka varem kognitiivsetes uurimustes laialt kasutatud: tõlkimise aega ja tõlkimisega seotud pausi(de) pikkust. Lisaks objektiivsete näitajate mõõtmisele viidi läbi ka katseisikute küsitlus: neil paluti hinnata tekstide tõlkimise subjektiivset raskust ning loetleda kõik probleeme tekitanud sõnad või fraasid. Analüüsisiti ka metafooride tõlkestrateegiaid.

Kvantitatiivne analüüs on näidanud, et metafoorsed väljendid (1) *võimu kätte võtma* ja (2) *käed rüpes istuma*, mille puhul ei lange mõistemetafoor lähte- ja sihtkeeles kokku, nõuavad tõlkimisel märgatavalt rohkem kognitiivset pingutust, kui väljendid (3) *käsi ette panema* ja (4) *käed jäävad lühikeseks*, mille puhul on mõistemetafoor lähte- ja sihtkeeles sarnane. See väljendub nii pikemas metafoorseid fraase sisaldavate lausete tõlkimise ajas kui ka pikemates pausides tõlke ees ja selle käigus. Lause (3) tõlkimine võttis keskmiselt 1,4 korda rohkem aega ning lause (4) tõlkimine keskmiselt 1,3 korda rohkem aega, kui lausete (1) ja (2) tõlkimine. Kui välistati individuaalse tõlkimise kiiruse tegur, siis oli erinevus lausete tõlkimise aja vahel veidi väiksem, kuid siiski säilis.

Pauside pikkus mõõdeti kahe erineva meetodiga: esimesel juhul võeti arvesse üks suurem paus, mis eelnes metafoorse fraasi tõlkele, ning teisel juhul kõikide pauside summa, mis eelnesid metafoorse fraasi tõlkele või esinesid selle käigus. Mõlemal juhul esines pauside pikkuses erinevusi: esimesel juhul oli paus metafoorse fraasi (3) ees umbes 2,6 korda pikem ning paus metafoorse fraasi (4) ees umbes 1,7 korda pikem kui fraaside (1) ja (2) ees. Teisel juhul olid väljendite (3) ja (4) tõlkimisega pausid umbes sama pikad ning nende pikkus ületas kaks korda väljendiga (1) seotud pausi ning neli korda – väljendiga (2) seotud pauside pikkust.

Kvantitatiivsete andmete statistiline analüüs on aga näidanud, et erinevused metafoorsete väljendite tõlkimisel on statistiliselt oluline vaid väljendi (3) puhul ning väljendi (4) puhul ei erine tõlkeprotsessi näitajad märkimisväärselt väljendite (1) ja (2) seotud näitajatest. Seda aitab seletada väljendi (4) tõlkestrateegiate analüüs: kolmandik katseisikuid eelistasid tõlkida seda sõnasõnaliselt, mis ilmselt vähendas keskmist kognitiivset pingutust.

Kognitiivse pingutuse kvalitatiivne analüüs kinnitab kvantitatiivse uurimuse tulemusi. Katses osalenud inimesed märkisid küsitluses, et tekstide (3) ja (4) tõlkimine valmistas neile rohkem raskusi, kui tekstide (1) ja (2). Umbes pool katseisikutest mainisid, et neil oli raske tõlkida just metafoorset fraasi (3). Viiendik katseisikuid mainisid väljendit (1), kuid selle puhul ei tekitanud raskusi niivõrd metafoor kui selline, kuivõrd lause sisu. Ülejäänud väljendeid mainisid vaid üksikud inimesed.

Tõlkestrateegiate valik oli palju mitmekesisem ka viimase kahe väljendi puhul. Kui metafoorsete väljendite (1) ja (2) tõlkimiseks valisid katseisikud enamasti otsetõlget, siis väljendi (3) tõlkimiseks kasutasid nad kõige sagedamini mittemetafoorset parafraasi ning vaid üksikud inimesed asendasid selle teise metafooriga või ei osanud üldse tõlkida. Väljendi (4) tõlkimiseks kasutati ka kõige rohkem metafoorset parafraasi ning teisel kohal oli otsetõlge, mida ei saa aga käesoleval juhul õigeks valikuks pidada.

Tõlkija kogemuse mõju analüüs on näidanud, et statistiliselt oluisi erinevusi kognitiivses pingutuses metafooride tõlkimisel ning kasutatud tõlkestrateegiates kutseliste tõlkijate, mitte-kutseliste tõlkijate ja tõlkekogemuseta isikute rühmade vahel ei esine. Seda on võimalik ühest küljest seletada ebapiisava valimiga (katseisikute rühmas oli vastavalt 7, 11 ja 7 inimest), kuid on võimalik, et kutselised tõlkijad kaaluvad metafooride tõlget võrreldes teiste tekstielementidega pikemalt, kuna otsivad parimat tõlkestrateegiat. Vastata sellele küsimusele aitab suurema valimiga uurimus ning klahvivajutuste meetodi kombinatsioon tõlkija suuliste kommentaaridega.

Uurimus on näidanud, et kognitiivne pingutus metafoorsete väljendite tõlkimisel sõltub metafoori keeltevahelisest varieerumisest ehk mõistemetafoori sarnasustest ja erinevustest kahes keeles. Kui teatud kognitiivse valdkonna mõtestamine lähte- ja sihtkeeles toimub erinevalt, siis vastavate metafoorsete väljendite tõlkimine tekitab tõlkijale raskusi, mis kajastuvad nii objektiivsetes kui ka subjektiivsetes tõlkeprotsessi näitajates. Selline lähenemisviis võimaldab saada paremat ettekujutust nii tõlkeprotsessist kui ka keele metafoorset struktuurist.

Kirjandus

- Alves, Fabio, José Luiz V. R. Gonçalves 2003.** A Relevance Theory approach to the investigation of inferential processes in translation. – Triangulating translation. Perspectives in process oriented research, [edited by] Fabio Alves. Amsterdam: John Benjamins, 3–24.
- Aristotle 1909.** On the Art of Poetry. Translated by Ingram Bywater. Oxford: Clarendon Press; <https://archive.org/details/aristotleonarto00aris> Vaadatud 11.06.2018
- Carl, Michael 2012.** Translog-II: a Program for Recording User Activity Data for Empirical Reading and Writing Research. – Proceedings of the Eight International Conference on Language Resources and Evaluation, European Language Resources Association (ELRA), 4108–4112; http://www.lrec-conf.org/proceedings/lrec2012/pdf/614_Paper.pdf Vaadatud 11.06.2018.
- Carl, Michael, Moritz Schaeffer 2017.** Sketch of a Noisy Channel Model for the Translation Process. – Empirical Modelling of Translation and Interpreting. Language Science Press, 2017, 71–116.
- Chen, Peilei 2010.** A Cognitive Study of “Happiness” Metaphors in English and Chinese Idioms. – Asian Culture and History 2/2, 172–175; <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.673.9423&rep=rep1&type=pdf> Vaadatud 11.06.2018.
- Geeraerts, Dirk, Stefan Grondelaers 1995.** Looking back at anger: Cultural traditions and metaphorical patterns. – John R. Taylor & Robert E. MacLaury (eds.), Language and the Cognitive Construal of the World. Berlin; New York: Mouton de Gruyter, 153–179.
- Gibbs Jr., Raymond W. 1993.** Process and products in making sense of tropes – A. Ortony (Ed.), Metaphor and Thought. Cambridge: Cambridge University Press, 252–276.
- Gómez, Pascual Cantos 2013.** Statistical methods in language and linguistic research. Sheffield, UK: Equinox Publishing.
- Göpferich, Susanne, Riitta Jääskeläinen 2009.** Process research into the development of translation competence: where are we, and where do we need to go? – Across

- Languages and Cultures 10 (2), 169–191; https://www.uni-saarland.de/fileadmin/user_upload/Professoren/fr46_ProfGerzymisch-Arbogast/AS/G%C3%B6pferich_J%C3%A4%C3%A4skel%C3%A4inen.pdf
Vaadatud 11.06.2018.
- Halverson, Sandra 2010.** Cognitive Translation Studies: Developments in Theory and Method. – Translation and Cognition, edited by Gregory Shreve & Erik Angelone, 349–369. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins.
- Hansen, Gyde 2003.** Controlling the process: Theoretical and methodological reflections on research into translation processes. – Triangulating translation. Perspectives in process oriented research, [edited by] Fabio Alves. Amsterdam: John Benjamins, 25–42.
- Hvelplund, Kristian Tangsgaard 2014.** Eye tracking and the translation process: reflections on the analysis and interpretation of eye-tracking data. – MonTI Special Issue – Minding Translation 2014, 201–223.
- Jakobsen, Arnt Lykke 2003.** Effects of think aloud on translation speed, revision, and segmentation. – Triangulating translation. Perspectives in process oriented research, [edited by] Fabio Alves. Amsterdam: John Benjamins, 69–95.
- Kairong, Xiao 2013.** Cognitive Approaches to Translation Process: Current Trends, Challenges and Future Development; https://www.academia.edu/4934392/Cognitive_Approaches_to_Translation_Process
Vaadatud 11.06.2018.
- Kalda, Anu 2016.** Värvimetafooride tõlkimisest. Empiiriline uurimus inglise-eesti suunal. Magistritöö. Tallinna Ülikool: Humanitaarteaduste instituut.
- Kumpulainen Minna 2015.** On the operationalisation of ‘pauses’ in translation process research. – Translation & Interpreting, Vol 7 No 1 (2015); <http://trans-int.org/index.php/transint/article/viewFile/367/183>. Vaadatud 11.06.2018
- Kornilitsina Ekaterina 2016.** Lähenemisviisid metafooride tõlkimisele teleasaate „Pealtnägija“ eesti-vene tõlgete näitel. Bakalaureusetöö. Tartu Ülikool, eesti keele võõrkeelena osakond.
- Kövecses, Zoltan 2000.** Metaphor and emotion. Cambridge University Press.
- Kövecses, Zoltan 2006.** Language, mind and culture. Oxford University Press.

- Kövecses, Zoltán 2007.** Variation in metaphors. – Ilha do Desterro, Florianópolis, 53, 13–39; <https://periodicos.ufsc.br/index.php/desterro/article/view/13482/12365>.
Vaadatud 11.06.2018
- Lakoff, George 1992.** The Contemporary Theory of Metaphor. – Metaphor and Thought (2nd edition), toim. Andrew Ortony. Cambridge, University Press.
- Lakoff, George, Mark Johnson 2011.** Metafoorid, mille järgi me elame. Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus.
- Liu, Yuanjia, Jun Li 2016.** A Contrastive Analysis of Emotional Metaphors “Joy (Happiness)” and “Anger” in Chinese and English. – English Linguistics Research 5/1; <http://www.sciedupress.com/journal/index.php/elr/article/viewFile/8402/5427>
Vaadatud 11.06.2018.
- Mandelblit, Nili 2005.** The cognitive view of metaphor and its implications for translation theory. – Translation and meaning, Part 3, 483–495. Maastricht: Universitaire Press.
- Matsuki, Keiko 1995.** Metaphors of anger in Japanese. – J. Taylor & R.E. Maclauray (Eds.), Language and the Cognitive Construal of the World, 137–151. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Muñoz Martín, Ricardo 2010.** On paradigms and cognitive translatology. – G. Shreve & E. Angelone, eds. Translation and Cognition. Amsterdam: John Benjamins, 169–187.
- Musolff, Andreas 2004.** Metaphor and Political Discourse. Analogical Reasoning in Debates about Europe. Palgrave Macmillan UK.
- Musolff, Andreas 2016.** Metaphor and Political Discourse: Analogical Reasoning in Debates About Europe: by Andreas Musolff, Palgrave Macmillan, Houndmills, Basingstoke.
- PACTE group =** PACTE group (A. Beeby, M. Fernández Rodríguez, O. Fox, A. Hurtado Albir, W. Neunzig, M. Orozco, M. Presas, P. Rodríguez Inés, L. Romero) 2003. Building a translation competence model. – Triangulating translation. Perspectives in process oriented research, [edited by] Fabio Alves. Amsterdam: John Benjamins, 43–66.

- Riddle, Elisabeth R. 2001.** Metaphorically Speaking in White Hmong. – Papers from the Seventh Annual Meeting of the Southeast Asian Linguistics Society. Toim. Graham W. Thurgood. Program for Southeast Asian Studies Monograph Series, Tempe AZ: Arizona State University, 377–392; <http://sealang.net/sala/archives/pdf8/riddle2001metaphorically.pdf>. Vaadatud 11.06.2018.
- Ringmar, Erik.** Metaphors of social order. – Political language and metaphor : interpreting and changing the world / edited by Terrell Carver and Jernej Pikalo. London ; New York : Routledge, 2008.
- Risku, Hanna 2012.** Cognitive approach to translation. The Encyclopedia of Applied Linguistics, Edited by Carol A. Chapelle. Blackwell Publishing Ltd. Published 2013 by Blackwell Publishing Ltd;
<http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1002/9781405198431.wbeal0145/pdf> Vaadatud 11.06.2018
- Saar, Maria 2014.** Idioomide tõlkimise kognitiivsed eripärad. Tõlkimisprotsessi uurimus hispaania-eesti suunal. Magistritöö. Tallinna Ülikool: germaani-romaani keelte ja kultuuride instituut.
- Taylor, John R. 2002.** Cognitive Grammar. Oxford Textbooks in Linguistics. Oxford: Oxford University Press.
- Toury, Gideon 1995.** Descriptive Translation Studies and Beyond. Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- TransComp** = Trans Comp. The Development of Translation Competence; <http://gams.uni-graz.at/fedora/get/container:tc/bdef:Container/get>. Vaadatud 11.06.2018.
- Vainik, Ene, Anneli Velt 2006.** Viha metafoorid ja kognitiivne mudel eesti keeles. Keel ja Kirjandus 2: 104–122.
- Wilson, Deirdre, Dan Sperber 2004.** Relevance Theory. In Horn, L.R. & Ward, G. (eds.) 2004 The Handbook of Pragmatics. Oxford: Blackwell, 607–632; http://www.phon.ucl.ac.uk/publications/WPL/02papers/wilson_sperber.pdf Vaadatud 11.06.2018

Yu, Ning 1995. Metaphorical expressions of anger and happiness in English and Chinese.

– Metaphor and symbolic activity, 10/2, 59–92; <http://sites.psu.edu/ningyu/wp-content/uploads/sites/34983/2015/09/Yu-1995.pdf> Vaadatud 11.06.2018.

Õim, Asta 2002. Hing keeles ja meeles. Emakeele Seltsi aastaraamat 47, Tallinn: Emakeele Selts, 126–138.

Sõnaraamatud, keelekorpused, repositooriumid:

dict.com = Kreeka-eesti sõnastik <https://www.dict.com/kreeka-eesti>

EtTenTen = Eesti keele korpus etTenTen
<http://www2.keeleeveeb.ee/dict/corpus/ettenten/>

MetaNet = metafooride repositoorium MetaNet Metaphor Wiki
<https://metaphor.icsi.berkeley.edu>

Readability Test Tool <https://www.webpagefx.com/tools/read-able/check.php>

Fraseoloogiasõnaraamat 2006 = *Большой фразеологический словарь русского языка 2006*. М.: АСТ-Пресс. Составитель В. Н. Теля.

VKK = Vene keele rahvuskorpus (*Национальный корпус русского языка*)
<http://www.ruscorpora.ru/>

Conceptual metaphor and translator`s background impact on the Estonian-Russian translation of the bodypart-metaphors related expressions

Cognitive translatology is a new process-oriented approach to the study of translation, which lies at the intersection of cognitive linguistics and traditional descriptive translation studies. Theoretical models and research methods used in cognitive translatology are often borrowed from the neighboring disciplines, such as cognitive linguistics, cognitive psychology and neuroscience.

While the translator`s brain was previously considered as a “black box”, cognitive translatology offers a wide range of methods, which allow us to look inside it by analyzing translator`s behavior. It includes cutting-edge “hard” technologies, such as eye-tracking, key-logging and screen recording, as well as traditional “soft” methods, for instance Think-Aloud Protocol (TAP), translation reports and diaries. A golden standard of the cognitive translation studies is a combination of two or more different quantitative and qualitative methods, or triangulation.

One of the most interesting topics of the cognitive translatology is a translation of the metaphors. According to a nowadays widely adopted conceptual metaphor theory, elaborated by Lakoff and Johnson (1980), metaphors are not mere figures of speech, but rather cognitive structures, which help us conceptualize the world around us and operate complex abstract ideas. The translation of conceptual metaphors presumably differs from the translation of the other elements of language. As Mandelblit (1995) suggested, a translator searches for the correspondences not between the words and phrases in the source and target text, but mostly between two different metaphor-mapping systems.

The main characteristic of the translation as a cognitive process is a so-called cognitive effort. It indicates all difficulties translator encounters during the translation process and can be measured, for instance, by calculating time spent on the translation and/or pauses combined with a participants` reflections on the translation.

The first chapter of my master thesis gives a brief overview of the Lakoffian conceptual metaphor theory, as well as the cross-cultural variation of conceptual

metaphors. The second chapter attempts to sort out the models, methods and challenges of the cognitive translology. The third chapter gives an overview of some empirical studies in the field of metaphor translation as a process.

The aim of the practical part of this thesis was to investigate an impact of the cross-cultural variation of conceptual metaphor and the translator's competence on the cognitive effort during the Russian-Estonian translation of the metaphorical phrases, based on the conceptual metaphor A GOVERNMENT INSTITUTION IS A BODY. Four Estonian metaphorical phrases were chosen, each of them contained the word *hand*. It was suggested, that metaphorical expressions (1) and (2) have their exact counterparts in the target language, while the phrases (3) and (4) don't. The conventionality of the metaphor phrases was evaluated by using both Estonian and Russian language corpora.

The participants were asked to translate five texts including given metaphorical phrases from Estonian (L2) to Russian (L1). Sentences, which included metaphorical phrases, had equal length. The null-hypothesis was that if the cross-cultural variation of the metaphors doesn't have any impact on the translation of the metaphors, then there wouldn't be any significant difference between the translation time and the pauses associated to the translation of the metaphorical phrases.

Translation process was recorded using free key-logging software Translog-II (version 2.24). Log-files were analyzed and the translation time of each sentence, along with the length of phrases-associated pauses were measured. Quantitative data were analyzed using statistical methods (Linear Mixed Model and ANOVA) and completed by the subjective evaluation of the cognitive effort given by participants using the questionnaire.

Data obtained from both log-files and questionnaire shows that the cross-cultural variation of the conceptual metaphor has a significant impact on the time of Estonian-Russian translation of metaphor-based expressions, as well as the length of pauses during in the process of translation and/or preceding it. The time of translation of the sentence, which included the metaphorical expression (3) was approximately 1,4 times as long as the time of translation of sentences (1) and (2). Depending on the method of measurement, pauses in front of and/or during the translation of the phrase (3) was two to four times longer than pauses, related to the translation of the metaphorical expressions (1) and (2). Although there was also some difference between the time of translation of the

expressions (4) and (1) and (2), it was not statistically significant. However, the translation strategies used in case of metaphorical expressions (3) and (4) were much more diverse, than translation strategies of the phrases (1) and (2).

There was no statistical difference between the time of translation and pauses, related to the translation of the metaphorical expressions, performed by experienced and amateur translators, as well as non-translators. The analysis of the qualitative data also did not reveal any significant difference between the groups of the participants.

To summarize, the research showed that there was a difference in cognitive effort depending on that the cross-culture variation of the conceptual metaphor, but not on the the translator's competence. However both research questions require further investigation using the combination of the key-logging with the other methods such as eye-tracking and TAP.

Lisa 1. Katse tekstid

1) Käte temperatuur sõltub nende verevarustusest. Kui veresooned mõnel põhjusel ahenevad ega lase verel normaalselt läbi voolata, siis verevarustus halveneb ja käed külmetavad. Osa soojust eraldub ka käte naha kaudu. Naha temperatuuri mõjutavad nii välistemperatuur kui ka inimese kehaline tegevus. Mõnikord muudavad sõrmed jahtudes ka värvi, muutudes valgeks ja tuimaks. Valgeks võib minna ka ainult sõrmeots.

<http://elutark.delfi.ee/tervis/kui-kaed-kulmetavad-ka-soojas?id=42335107>

2) 2006. aasta aprillis toimus Nepaalis revolutsioon. Nepaallased vallutasid opositsiooni juhtimisel pealinna tänavad ja tõusid kuninga valitsuse vastu üles. Rahvast ühendanud liikumisel oli tõsine põhjus: aasta varem oli kuningas kuulutanud, et võtab võimu kolmeks aastaks enda kätte. Sajad poliitikud, aktivistid, ajakirjanikud, õpilased ja juristid vangistati ning ajakirjandust hakati rangelt kontrollima.

<http://www.maailmakool.ee/sonavabadus/>

3) Kas Schengeni lepe ja ruum on ikka nii tähtsad, et sellest nii palju rääkida? Esmapilgul võib Schengeni ruumiga liitumine olla tõesti mõttetu samm. Saame ju praegugi liikuda Euroopa Liidus ja paljudes teisteski riikides suuremate muredeta. Tegelikult on Schengenil siiski nii praktiline kui ka poliitiline tähendus. Seepärast on hädavajalik, et Eesti valitsus ei istuks käed rüpes, vaid realiseeriks partnerriikidega koostööd tehes oma õigusi.

<https://rito.riigikogu.ee/wordpress/wp-content/uploads/2016/02/Schengenita-ei-ole-Eesti-p%C3%A4riselt-Euroopas.pdf>

4) Esmaspäeval koosolekul otsivad opositsiooniparteide juhid võimalusi ühiseks tegevuseks. Opositsioonil on mitmes komisjonis enamus, seetõttu võib koostöö mõju olla oluliselt suurem kui eelmise koalitsiooni ajal. Uue valitsuse ministritele lubab ühinenud opositsioon anda natuke aega sisseelamiseks, ent lollustele pannakse kohe käsi ette. Kombekohast 100-päevast kriitikavaba perioodi valitsusele siiski ei tule.

<http://www.delfi.ee/news/paevauudised/eesti/opositsioon-paneb-lollustele-kohe-kae-ette?id=10205399>

5) Töötuse probleemi lahendamisse tuleb kaasata tööandjaid, sest tööpuuduse leevendamisel jäävad valitsuse käed tihti lühikeseks. Seepärast tuleb loota, et töötukassa nõukogu saab kohaks, kus peetakse tõsiseid arutelusid ka teemal, kuidas Eestis tööpuudust vähendada. Osapooltel on selleks oluline stiimul – mida väiksem tööpuudus, seda vähem maksab töötuskindlustus.

<http://epl.delfi.ee/news/arvamus/miks-on-palk-protsendi-vorra-vaiksem?id=50813695>

Lisa 2. Küsimustik

Tänan Teid, et olete nõus uurimuses osalema! Palun lugege allpool olevat infot. (На русском языке см. ниже).

Uurimus on väga lihtne ega võta rohkem, kui 25-30 minutit. Uurimuse eesmärk on analüüsida erinevusi kutselise tõlkija ja tõlkekogemuseta inimese töös. Uurimuse eesmärk ei ole tõlke kvaliteedi hindamine. Iga tõlge on aktsepteeritav ning õigeid ja valesid variante ei ole.

Osalemine on anonüümne. Uurimus viiakse läbi programmi Translog-II abil, mis võimaldab salvestada ja analüüsida tõlkija tegevusi. Programmi on väga lihtne kasutada, lugege vasakus tulpas olevat teksti ja kirjutage tõlge paremasse tulpa.

Tõlkimise käigus ei ole lubatud kasutada abimaterjale. Kui Te ei tea mingi sõna tähendust, proovige seda konteksti järgi ära arvata või kasutage selle asemel märgistust XXX.

Pärast tõlkimist vastake palun ankeediküsimustele. Kui Teil tekib küsimusi, võite neid mulle esitada uurimuse käigus või pärast seda.

Tänutäheks osalemise eest loosin kõigi osalejate vahel välja kaks Rahva Raamatu kinkekaarti väärtusega 10 eurot. Kui soovite loosimisel osaleda, jätke ankeedi lõppu oma kontaktandmed.

Jõudu tööle!
Ekaterina

Спасибо, что согласились участвовать в исследовании! Пожалуйста, прочитайте информацию ниже.

Исследование очень простое и не займет больше 25-30 минут. Цель исследования - изучить различия в работе профессионального переводчика и человека без опыта перевода. В исследовании не оценивается качество перевода. Перевод может быть любым, правильных и неправильных вариантов нет.

Исследование проводится полностью анонимно.

Исследование проводится при помощи программы Translog-II, которая позволяет записывать и анализировать работу переводчика. Программой очень просто пользоваться. Прочитайте текст в левом столбце и запишите его перевод в правый столбец.

В ходе исследования нельзя пользоваться вспомогательными материалами. Если вы не знаете значение какого-то слова, постарайтесь отгадать его по контексту или напишите вместо него XXX.

После выполнения перевода, пожалуйста, ответьте на вопросы анкеты. Если у Вас возникли вопросы, Вы можете задать их мне в ходе исследования или после него.

В благодарность за участие между всеми участниками будут разыграны две подарочные карты магазина Rahva Raamat стоимостью 10 евро каждая. Если Вы желаете участвовать в розыгрыше, укажите в конце анкеты Ваши контактные данные.

Удачи!

Екатерина

1. Teie vanus / Ваш возраст

- < 20
- 21 – 30
- 31 – 40
- 41 – 50
- 51 – 60
- > 60

2. Teie haridus / Ваше образование

- Põhiharidus / Основное
- Keskhariidus / Среднее
- Bakalaureusekraad / Бакалавр
- Magistrikraad / Магистр
- Doktorikraad / Доктор
- Rakenduskõrgharidus / Специалист
- Muu

3. Kas Teie haridus on seotud tõlkimisega? / Ваше образование связано с переводами?

- Jah / Да
- Ei / Нет

4. Teie emakeel / Ваш родной язык

5. Mis keeli Te veel oskate? / Какими языками Вы еще владеете?

6. Teie tõlkekogemus / Ваш опыт переводов

- Olen töötanud tõlkijana üle 3 aasta / Работаю переводчиком более 3 лет
- Olen töötanud tõlkijana alla 3 aasta / Работаю переводчиком менее 3 лет
- Olen teinud tõlkeid, aga see ei ole minu põhitöö / Доводилось переводить, но это не моя основная работа
- Mul puudub tõlkekogemus / У меня нет опыта переводов

7. Mis keelest ja mis keelde Te olete kõige rohkem tõlkinud? /С какого на какой язык вы чаще всего переводите?

8. Palun hinnake teksti tõlkimise raskust skaalal 1 kuni 5 (1 - väga lihtne, 5 - väga raske) / Пожалуйста, оцените трудность перевода текста по шкале от 1 до 5 (1 - очень легкий, 5 - очень трудный)

	1	2	3	4	5
Tekst 1					
Tekst 2					
Tekst 3					
Tekst 4					
Tekst 5					

9. Palun kommenteerige, mis sõna (sõnu) või fraasi (fraase) oli kõige raskem tõlkida? / Пожалуйста, укажите, какое слово (слова) или фразу (фразы) было труднее всего перевести?

	Mida oli kõige raskem tõlkida?
Tekst 1	
Tekst 2	
Tekst 3	
Tekst 4	
Tekst 5	

10. Kui Teil on uurimuse kohta küsimusi või kommentaare, palun kirjutage need siia. / Если у вас есть вопросы или комментарии по поводу исследования, пожалуйста, напишите их здесь.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina _____ Ekaterina Kornilitsina _____

(*autori nimi*)

(sünnikuupäev: _____ 20.10.1984 _____)

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose

**„Metafooride varieerumise ja tõlkija kogemuse mõju tõlkeprotsessile kehaosa-
metafooride eesti-vene tõlke näitel“**

(*lõputöö pealkiri*)

mille juhendaja on _____ Ann Veismann _____,

(*juhendaja nimi*)

- 1.1. reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;
 - 1.2. üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.
2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
 3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus, 11. juunil 2018. a (*kuupäev*)